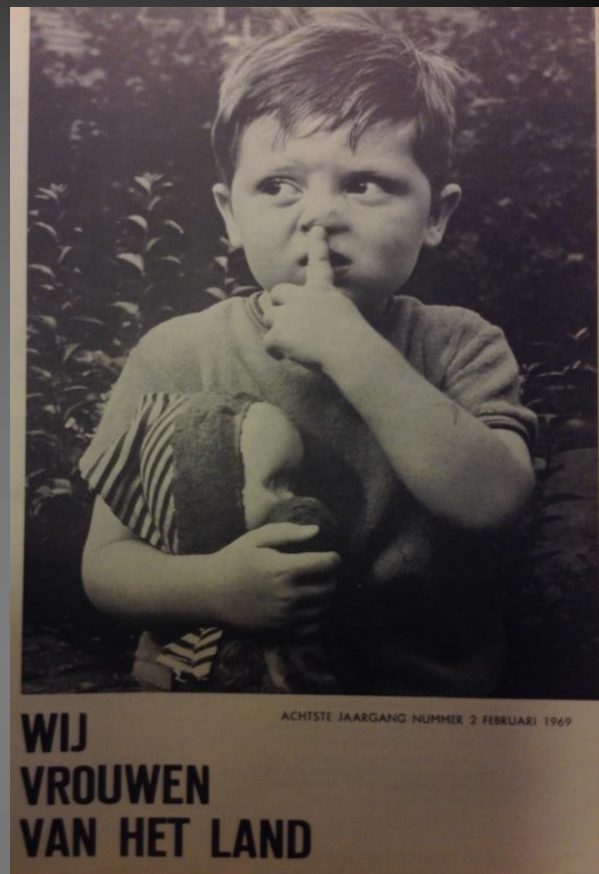

Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond: Een boerinnenbond tussen traditie en feminisme

Het tijdschrift 'Wij vrouwen van het land' van de KNBB als katholieke of feministische representatie?

Anne Backelandt, 4360427

Radboud Universiteit Nijmegen, Master Geschiedenis en Actualiteit

Inleverdatum: 15 maart 2018

¹ Voorblad foto's: *Wij vrouwen van het land: maandblad van de katholieke plattelandsvrouwen in Nederland*, red. Katholieke Nederlandse Bond van Boerinnen, jaargang 2 augustus en jaargang 8 februari (Den Haag, 1962-1971).

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Status Quaestionis	4
Het lijfblad van de KNBB: ‘Wij vrouwen van het land’	7
Bronnen en methode	9
Opbouw	11
Hoofdstuk 1: Moderniteit en katholicisme	13
Maatschappelijke balans tussen verandering en traditie	13
De start van een gezamenlijke vrouwenorganisatie	17
Steun bij persoonlijke en/of kennisoverdracht	19
Hoofdstuk 2: ‘Wij vrouwen van het land’ als overkoepelend communicatiemiddel	21
Het tijdschrift als opinieblad	21
Mate van verbondenheid tussen redactie en lezer	24
Traditionele artikelen met enkele uitzonderingen	27
‘Sluik’-reclame als doorgeefluik voor traditionele standpunten	29
Een basis van traditionele ideologie met emancipatorische uitzonderingen	32
Hoofdstuk 3: De uitbreiding van de invloed van het feminisme op het katholicisme	33
Een tijd van grote veranderingen	33
‘Wij vrouwen van het land’ in zwaar weer	35
Doorsijpelen van een bijna feministisch gedachtegoed in artikelen	37
Traditionele advertenties met een emancipatorische ondertoon	40
Redactie met emancipatoire standpunten binnen een katholieke traditie	43
Conclusie	45
Literatuurlijst	47
Primaire bronnen	51

Inleiding

Feminisme! De meeste Nederlanders, van jong tot oud, hebben een min of meer overeenkomende en typerende beeldvorming van feminisme gebaseerd op de uitingen ervan tijdens de tweede feministische golf in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Koppelen wij anno 2017 het feminisme vanzelfsprekend aan actuele activiteiten als de #MeToo-beweging, de bekritisering van de slutshamingcultuur en de Stichting Stop Straatintimidatie, het karakteristieke beeld van tweedegolffeministen is dat van links progressieve, vaak langharige twintigers die strijden voor anticonceptie, abortus en economische zelfstandigheid.² Recentelijke historiografie over feministische onderwerpen argumenteert echter dat de beeldvorming over deze periode én het begrip feminisme te beperkt is en zich dus leent voor nadere kritische beschouwing.

De focus van de feministische historiografie uit de negentiger jaren lag op de uit de maatschappelijke bovenlaag stammende voorhoedebewegingen zoals MVM en Dolle Mina.³ Deze academici trachtten dan ook met deze voorbeelden de complete golf te beschrijven. Recente onderzoeken naar katholieke vrouwenorganisaties argumenteren echter dat katholieken in lagere bevolkingsgroepen zoals arbeidsters en boerinnen eveneens feministische ideologieën uitdroegen. Katholieke boerinnenorganisaties krijgen nog altijd te weinig aandacht binnen de historiografie van de tweede feministische golf.

Als belangrijkste organisatie voor katholieke boerinnen in Nederland moet de Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond aangewezen worden. Zij ontstond uit een bestuurlijke samenkomst van de vier provinciale boerinnenbonden en zorgde ervoor dat de belangen van het vrouwelijk deel van de agrarische sector behartigd werden. Verondersteld mag dus worden dat de KNBB zich op de hoogte stelde en zich wellicht verdiepte in de feministische idealen van de jaren zestig. Het lijfblad van de organisatie, 'Wij vrouwen van het land', bood een uitstekende gelegenheid om de lezers van deze nieuwste ontwikkelingen op de hoogte te stellen en mogelijkwerwijs deze feministische onderwerpen voor te schotelen. Dit onderzoek analyseert dan ook of emancipatorische ideologieën in dit tijdschrift van de KNBB voorkwamen of dat zij voornamelijk katholieke en 'traditionele' onderwerpen behandelde. Zonder vergelijkbare onderzoeken naar katholieke vrouwenorganisaties binnen de historiografie van de tweede feministische golf zullen de hedendaagse begrippen

² Petra Vissers, 'Wat brengt het feminisme in 2018? Aan tafel met vijf vooraanstaande vrouwen', *Trouw* <<https://www.trouw.nl/samenleving/wat-brengt-het-feminisme-in-2018-aan-tafel-met-vijf-vooraanstaande-vrouwen~a9e2bf22/>> [geraadpleegd op 30-01-2018].

³ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist: De tweede feministische golf in Nederland* (Amsterdam, 2005), 34-43.

‘katholicisme’ en ‘feminisme’ voor veel Nederlanders immers recht tegenover elkaar blijven staan.

Status quaestionis

Niet alleen tijdens de tweede feministische golf in de jaren zestig en zeventig, maar ook in recentere historiografie over feministische onderwerpen bestond er een discussie over het begrip ‘feminisme’. De definiëring van deze term beperkte de onderzoeksrichtingen van de tweede feministische golf. Een nieuwe interpretatie van het woord ‘feminisme’ eind jaren negentig zorgde ervoor dat cultuurhistorici met een herziende visie naar de tweede feministische golf van de zestiger jaren keken.

In de jaren zeventig en tachtig gaven academici binnen de historiografie van de tweede feministische golf kritiek op het conformisme van hun voorgangers en richtten zich op katholieke vrouwenorganisaties.⁴ Feministische voorhoedebewegingen zoals MVM en Dolle Mina voelden immers een verlangen om te schrijven over de tweede feministische golf tijdens de jaren zestig als een stroming zonder geschiedenis. Deze feministische voorhoedebewegingen wilden het begrip feminisme ‘her-uitvinden’ door een duidelijk ideologisch onderscheid te maken tussen de eerste en tweede feministische golf.⁵ Begin jaren tachtig beschreef de feministische historiografie deze voorhoedebewegingen daarom als één verzamelde eenheid met ideologisch gezien dezelfde standpunten.⁶

Aan het einde van de jaren tachtig kwam hier verandering in. Historica Anneke Ribberink gaf met haar opvattingen een toonbeeld voor de kentering in het onderzoek naar de geschiedenis van de tweede feministische golf uit de jaren zestig. Dit keerpunt behelsde een politiekgerichte visie op de tweede feministische golf in Nederland.⁷ Ribberinks onderzoeken behandelden de meest bekende organisaties die politieke en vooruitstrevende ideologieën aanhielden. Niet alleen in haar samenvattende studie maar ook in haar dissertatie lag de focus op feministische voorhoede-organisaties.⁸ Ribberink wees Dolle Mina, MVM en Paarse September aan als typische voorbeelden van (radicaal) feministische vrouwenorganisaties.

⁴ Berteke Waaldijk, ‘Personeel van sociale instituties: Over het verband tussen vrouwenbeweging en maatschappelijk werk’, *Low Countries Historical Review* 130 (2015), 44-69, alhier 54.

⁵ Ann Romeyns, ‘De eerste golf bekeken door de tweede. Omgang met het verleden in de tweede feministische golf in België (1970-1990)’, *Historica* 1 (2014), 1-13, alhier 2-7.

⁶ Ann Romeyns, ‘Het feministische geheugen: Onderzoek naar de omgang met het verleden in de tweede feministische golf in België (1970-1990)’ (onuitgegeven dissertatie, Leuven, 2013), 5-17.

⁷ Anneke Ribberink, *Feminisme* (Leiden, 1987), 35-52; Anneke Ribberink is hoogleraar op de afdeling Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

⁸ Anneke Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de actiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) 1968-1973* (Hilversum, 1998).

Hun ideologieën waren weliswaar vaak verschillend, maar deze organisaties kwamen allemaal met innovatieve standpunten over seks, huwelijk en politiek. Ribberink concludeerde dat deze acties tot emancipatorische resultaten leidden zoals wetsvoorstellen vanwege het ludieke en publiekelijke karakter van deze discussies.

Schrijfster Vilan van de Loo sloot zich met haar recentere publicatie over de tweede feministische golf in Nederland aan bij de tachtiger jarenkentering.⁹ Zij haalde net als Ribberink Dolle Mina, MVM en Paarse September aan als typerende en emancipatorische organisaties van de tweede feministische golf tijdens de zestiger en zeventiger jaren. Ribberink en Van de Loo probeerden onder andere met deze voorbeelden de radicaliteit in ideologie en samenstelling in feministische organisaties te onderscheiden.¹⁰

Begin jaren negentig beschouwde de historiografie van de tweede feministische golf de begrippen ‘feminisme’ en ‘katholicisme’ als tegenpolen, waardoor bij veel katholieke vrouwenorganisaties niet gezocht werd naar het antwoord op de vraag of en zo ja, in welke mate deze groeperingen de emancipatie omarmden.¹¹ Vrijwel zonder uitzondering suggereerde deze literatuur dat de katholieke kerk een obstakel zou vormen voor feministische idealen. Dit maakte het volgens filosoof Judith Vega bijna onmogelijk om te spreken over katholieke vrouwenorganisaties met feministische idealen.¹² De katholieke kerk stootte volgens veel historici emancipatorische ideologieën af. Academici zoals Vega probeerden hier verandering in te brengen.¹³ In haar artikel pleitte zij voor onderzoek naar feministische standpunten binnen katholieke vrouwenorganisaties.¹⁴ Deze groeperingen werden in de literatuur over de tweede feministische golf ingedeeld als conservatieve organisaties en waren hiermee een tegenpool van de feministische voorhoedebewegingen aangewezen door Ribberink en Van de Loo. Vega vermeldde een belangrijk argument tegen dit standpunt: ‘‘Konfessionele’, ‘konservatieve’, en ‘rechtse’ vrouwenorganisaties worden probleemloos met elkaar in het ‘andere’ kamp geplaatst. Deze indeling doet weinig recht aan

⁹ Van de Loo, *De vrouw beslist*, alhier 34-43.

¹⁰ Dit was nog steeds de historiografische reactie op de splitsing die historici probeerden te maken tussen de eerste en de tweede feministische golf begin jaren tachtig.

¹¹ Mieke Aerts, ‘Politiek die verschil maakt: Een uitdaging van en aan het feminisme’, in: Catharina Halkes, Vefie Poels en Dorry de Beijer (red.), *Boeiende Beelden: Feministische en christelijke visies op de mens als vrouw en man* (Nijmegen, 1992), 62-74.

¹² Judith Vega, ‘Vrouwelijkheid in het spoor van de zuil: Katholieke vrouwenorganisaties’, in: Tjitske Akkerman en Siep Stuurman, *De zondige riviera van het katholicisme: Een lokale studie over feminisme en ontzuiling (1950-1975)* (Amsterdam, 1985), 188-217; Judith Vega is hoogleraar Sociale en Politieke Filosofie aan de Rijksuniversiteit van Groningen.

¹³ Marjet Derks en Marijke Huisman, *Edelmoedig, fier en vrij: Katholieke arbeidersvrouwen en hun beweging in de twintigste eeuw* (Hilversum, 2002); en Vega, ‘Vrouwelijkheid’, 189; en Lieve Troch, ‘The Feminist Movement in and on the Edge of the Churches in the Netherlands: From Consciousness-Raising to Womenchurch’, *Indiana University Press* 2 (1989), 113-128.

¹⁴ Vega, ‘Vrouwelijkheid’, 189.

verschillen in functioneren en ideologische verandering van die katholieke vrouwenorganisaties.¹⁵ Volgens Vega stelde de meeste historici waaronder Ribberink en Van de Loo katholicisme te gemakkelijk gelijk aan conservatisme.

Tijdens de jaren tachtig én negentig bestempelde de meeste historiografie van de tweede feministische golf de katholieke vrouwenorganisaties samen met (feministische) groeperingen uit de eerste feministische golf als ‘traditionele’ organisaties. Het gebruik van dit begrip suggereerde dat de ‘echte’ feministische ideologie pas in de jaren zestig bij feministische voorhoede-organisaties ontstond. Toch besprak Vega een belangrijk onderscheid tussen feministische voorhoedebewegingen zoals MVM en katholieke vrouwenorganisaties. Met dit onderscheid argumenteerde zij deze religieuze organisaties een unieke positie vervulden in de mogelijke uitlating van emancipatorische standpunten: ‘Het feminisme is het politieke antwoord op de onderdrukkende ideologie die vrouwen aan de privésfeer bindt, terwijl de konfessionele vrouwenbeweging binnen dat kader blijft functioneren.’¹⁶ Ofwel: de katholieke vrouwenorganisaties paste volgens academici zoals Ribberink en Van de Loo niet binnen de kaders van het (radicalere) feminisme, omdat deze groeperingen qua emancipatorische ideologie niet genoeg afstand namen van de ‘traditionele’ en ‘confessionele’ rolverdeling van de man en de vrouw. Sommige katholieke vrouwenorganisaties in deze ‘traditionele’ kaders konden volgens Vega wel degelijk beschouwd worden als vrouwenorganisaties met emancipatorische idealen.

Rond de eeuwwisseling trad er onder leiding van artikelen zoals dat van Vega een paradigmawisseling op. Meerdere cultuurhistorici schoven het discours van de tweede feministische golf, gecreëerd door historici als Ribberink en Van de Loo, dankzij deze wisseling aan de kant.¹⁷ De mogelijkheid tot grootschalig onderzoek naar katholieke vrouwenorganisaties kwam daardoor binnen handbereik. Historici Marjet Derks en Marijke Huisman zijn hier voorbeelden van.¹⁸ Dit onderzoek verduidelijkte de diversiteit in (katholieke) vrouwenorganisaties tijdens de tweede feministische golf. In hun introductie legden Derks en Huisman uit dat niet iedere organisatie onder te brengen was in één stramien.¹⁹ De geschiedenis van elke katholieke vrouwenorganisatie zat vol ontwikkelingen

¹⁵ Vega, ‘Vrouwelijkheid’, 189.

¹⁶ Ibidem, 190; Vega gebruikt in dit citaat de term: konfessionele vrouwenbeweging. De benoeming van deze ‘beweging’ wordt door haar gezien als organisatie, waarbij een directie en leden aan te pas komen. Vanwege deze reden gebruikt dit onderzoek enkel de term organisatie (of synoniemen zoals, groepering en genootschap).

¹⁷ Voorbeelden hiervan zijn Mieke Aerts, Marieke Hellevoort, Marjet Derks en Marijke Huisman.

¹⁸ Derks en Huisman, *Edelmoedig*, 21-24.

¹⁹ Marjet Derks en Annelies Heijst, ‘Godsvrucht en gender: naar een geschiedschrijving in meervoud’, in: Marjet Derks en Annelies Heijst (red.), *Terra Incognita: Historisch onderzoek naar katholicisme en vrouwelijkheid* (Kampen, 1994), 7-38, alhier 38.

en was dynamisch.²⁰ Dit betekende dat meningen over feministische ideologieën zelfs verdeeld konden zijn binnen een katholieke vrouwenorganisatie. Volgens Vega en hoogleraar feministische studies in theologie Lieve Troch maakten de meeste katholieke organisaties door deze indeling op hun eigen wijze deel uit van de tweede feministische golf.²¹ De vrouwen in deze katholieke organisaties bewogen binnen hun eigen afgesloten dorpskring of gezin naar een emancipatorische ideologie. De definiëring van het begrip ‘feminisme’ is dus enkel compleet, wanneer emancipatorische overtuigingen van feministische voorhoedebewegingen én katholieke vrouwen (organisaties) worden meegerekend. Hiermee verandert het beeld over de jaren zestig en zeventig van uitermate links en extreem, naar divers en genuanceerd aldus Vega.²²

Het lijfblad van de KNBB: ‘Wij vrouwen van het land’

Dankzij de veranderingen binnen het discours over feminisme, bestaat er een omissie in de historiografische discussie over katholieke vrouwenorganisaties. Noodzakelijkerwijs zullen meer historici onderzoek moeten doen naar deze organisaties tijdens de tweede feministische golf om een duidelijker beeld van de jaren zestig en zeventig te creëren. Een roep om meer inzicht in deze richting kwam duidelijk naar voren in het werk van Derks en Huisman. Zij streefden naar uitgebreide analyses richting specifieke onderwerpen, namelijk katholieke vrouwenorganisaties van lagere sociale (arbeiders)klassen. De analyse die Derks en Huisman maakten zorgde voor die uitgebreidere academische visie op de tweede feministische golf in de jaren zestig en zeventig. De onderzochte katholieke arbeidersvrouwen bevonden zich in een krachtenveld tussen kerk, politieke arbeidersbeweging en vrouwenbeweging.²³

Dit onderzoek sluit aan bij de analyse van Derks en Huisman door zich te richten op een min of meer separate groep vrouwen binnen katholieke organisaties namelijk de Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond (KNBB). Deze organisatie was opgericht voor de hardwerkende boerin en tuindersvrouw. De KNBB beschouwde haar niet alleen als zelfstandige ‘ondernemer’, maar ook als een moeder en huisvrouw. De effecten van de emancipatorische ontwikkelingen tijdens de jaren zestig en zeventig op deze vrouwengroepering worden onderzocht. Aangezien de KNBB zeer weinig vermeld wordt in de historiografie van de tweede feministische golf komt er door middel van bronnen – en

²⁰ Mieke Aerts en Lex Heerma van Voss, ‘De vrouw 1813-1913-2013, Inleiding’, *Low Countries Historical Review* 2 (2015), 5-12, alhier 5-7.

²¹ Lieve Troch, ‘The Feminist Movement in and on the Edge of the Churches in the Netherlands: From Consciousness-Raising to Womenchurch’, *Indiana University Press* 2 (1989), 113-128.

²² Derks en Huisman, *Edelmoedig*; en Vega, ‘Vrouwelijkheid’.

²³ Derks en Huisman, *Edelmoedig*, 25.

tijdschriftenonderzoek nieuwe informatie vrij over de maatschappelijke positie van deze organisatie. De analyse van de KNBB geeft een aanvulling op de bestaande historiografische discussie over de dynamische tweede feministische golf. Aan de hand van de status quaestionis en de casus zal de hoofdvraag worden gesteld: Welke profileringsverandering is er tussen 1962 en 1971 te vinden bij de Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond op basis van de publicaties in haar lijfblad 'Wij vrouwen van het land'? De analyse biedt door middel van deze vraag een toevoeging aan de historiografie van de tweede feministische golf. Dit onderzoek tracht, in navolging van Vega, Derks en Huisman, verduidelijking te bieden over de maatschappelijke positie van deze katholieke vrouwenorganisatie tijdens de jaren zestig en zeventig.

De hoofdvraag bevat een specifieke tijdsafbakening, aangezien in die periode de uitgave van het tijdschrift 'Wij vrouwen van het land' plaatsvond te midden van de politieke, (sociaal)economische en religieuze veranderingen die optraden in de Nederlandse maatschappij. In diezelfde tijd zorgde de opkomst van de tweede feministische golf voor een hernieuwde ervaring van emancipatorische ideologieën binnen de samenleving. Nam het maandblad 'Wij vrouwen van het land' feministische idealen of standpunten over van de feministische voorhoedebewegingen zoals MVM en Dolle Mina?

Vanaf 1958 startte de KNBB met het uitzenden van een radioprogramma genaamd 'Wij vrouwen van het land', maar pas begin jaren zestig ontwikkelde de organisatie het gelijknamige tijdschrift.²⁴ De KNBB deelde vooraf enquêtes uit onder haar leden in heel Nederland om de populariteit van een blad in te schatten.²⁵ Daarop volgden talloze vergaderingen over inhoud, opzet en abonnee-aanmeldingen.²⁶ Op den duur stelde de KNBB een redactie op, waarin voorwoord, artikelen, reclames, kleurplaten en ingezonden reacties aan de orde kwamen. In januari 1962 viel 'Wij vrouwen van het land' met een twintigtal bladzijdes voor het eerst op de deurmat. De redactie besloot in december 1971 om het

²⁴ Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Nijmegen, KNBT(1857) 1896-1995, Archief Katholieke Nederlandse Boeren-en Tuindersbond archief, KNBT-8523, KNBB: radio-uitzendingen "Wij vrouwen van het land", 1958-1959; Deze radio-uitzendingen waren een collaboratie tussen de KRO en de KNBB om aandacht te creëren voor boerinnen. Daarnaast was het bedoeld om onderwerpen aan te snijden die van belang waren voor de vrouwen.

²⁵ Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Nijmegen, KNBT(1857) 1896-1995, Archief Katholieke Nederlandse Boeren-en Tuindersbond archief, KNBT-1794-1796, KNBB: enquête maandblad #Wij vrouwen van het land#.

²⁶ Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Nijmegen, KNBT(1857) 1896-1995, Archief Katholieke Nederlandse Boeren-en Tuindersbond archief, KNBT-4486-4489, Maandblad#Wij vrouwen van het land#. Geordend op onderwerp, 1961-1972.

tijdschrift stop te zetten.²⁷ In de tien jaar dat de KNBB ‘Wij vrouwen van het land’ publiceerde, ontwikkelden MVM, Dolle Mina en Paarse September zich in een ras tempo tot prominent in het nieuws werkende actiegroepen.

De belangrijkste doelstelling van de KNBB was de vervulling van een publieke functie door politieke en maatschappelijke standpunten in te nemen. Het tijdschriftonderzoek geeft een goed inzicht hoe de organisatie dit doel in de praktijk vertaalde. De KNBB zorgde voor kennisoverdracht van de politieke en maatschappelijke veranderingen in Nederland en zij ondersteunde de boerinnen ook in hun privé-ontwikkeling. Om de aanpassingen in de vrouwenorganisatie te verduidelijken spreekt deze analyse van een profileringsverandering.

De naamsverandering, van KNBB naar Katholieke Plattelandsvrouwen in Nederland (KPN) in 1969, sluit daarbij aan. Dit onderzoek gebruikt de term KPN uiteraard enkel in hoofdstuk drie, voor de rest van de analyse volstaat de benaming KNBB.

Bronnen en methode

Het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) in Nijmegen bewaart de archiefstukken van de KNBB. De tijdschriften onderzocht voor dit onderzoek zijn per jaar of twee jaar gebundeld.²⁸ De maandelijkse uitgaven van het blad laten verscheidene plaatjes, foto's, artikelen en reclames zien. Met behulp van de gebruikte methode van historica Marloes Hülsken wordt het tijdschrift ‘Wij vrouwen van het land’ kwalitatief geanalyseerd.²⁹ Dit onderzoek besteedt dan ook aandacht aan de advertenties, de artikelen, de redactie en opvallende onderwerpen die voorkwamen in het maandblad. Het wetenschappelijk onderzoek door literatuur – en cultuurgeschiedkundige G.J. Johannes zorgt voor een kader voor analyse van de kwantitatieve gegevens. Dit tijdschriftenonderzoek sluit hierop aan.³⁰ Het tracht met de KNBB-archiefstukken een compleet beeld van kwalitatieve én kwantitatieve gegevens van het tijdschrift te verschaffen.³¹ Aan de hand van deze informatie worden percentages van de hoeveelheid emancipatorische artikelen in kaart gebracht en wordt onderzocht welke feministische onderwerpen aan bod kwamen. Er wordt tevens aandacht besteed aan belangrijke invloeden die meespeelden in de publicatie en de invulling van het tijdschrift

²⁷ Vanwege fusies binnen de overkoepelende katholieke organisaties werd er een ander tijdschrift ontwikkeld voor de leden. Het tijdschrift *Palet* werd vier keer per jaar gedrukt vanaf 1972.

²⁸ *Wij vrouwen van het land: maandblad van de katholieke plattelandsvrouwen in Nederland*, red. Katholieke Nederlandse Bond van Boerinnen, jaargangen 1-jrg. 10 (Den Haag, 1962-1971).

²⁹ Marloes Hülsken, ‘Fascinerend en veelzijdig: Het vrouwentijdschrift als bron: Een leidraad voor de (beginnende) onderzoeker’, *Vrouwentijdschriften* (2005), 1-10.

³⁰ G.J. Johannes, *De barometer van smaak: Tijdschriften in Nederland 1770-1830* (Den Haag, 1995).

³¹ Johannes, *De barometer*, 21-54 en 191.

zoals de leden van de redactie en hoe openhartig zij haar lezers aansprak.³² Zo was de mogelijkheid tot publicatie van door lezeressen ingezonden vragen van wezenlijke invloed op het ontwikkelde vertrouwen tussen redactie en lezer.

‘Wij vrouwen van het land’ kan echter niet gezien worden als ‘spiegel’ van de ideologie van de boerinnen.³³ De artikelen en reclames moeten daarom onderzocht worden binnen het geheel van het tijdschrift en niet als losse onderdelen. De werkwijze verschaft dan ook inzicht in de mogelijke emancipatorische zienswijzen en opvattingen van de redactie. Deze benadering stelt eveneens collectieve denkstructuren en vanzelfsprekendheden van de KNBB vast.³⁴ De analyse houdt echter rekening met de (beperking in) overdracht van ideologie van redactie naar lezer: het tijdschrift dat door de redactie is samengesteld, bevatte ongetwijfeld opinies waar lezers niet mee in stemden. Een redactie van een tijdschrift raakte dus bekend met de mening van haar achterban onder andere door middel van enquêtes.³⁵ Voor ‘Wij vrouwen van het land’ is deze optie beperkt, aangezien de redactie in 1965 slechts eenmalig een enquête hield onder de lezers.

In navolging van Hülken en Johannes onderzoekt deze tijdschriftanalyse de reeks ‘Wij vrouwen van het land’ van 1962 tot en met 1971 systematisch. In 1962 komen de maanden januari en juni aan bod, in 1963 de maanden februari en juli en zo verder. Deze methode zorgt ervoor dat speciale edities niet als norm kunnen staan voor een specifiek jaar. De meimaand bijvoorbeeld staat voor katholieke organisaties bekend als de Moeder Mariamaand, waardoor in dat nummer een religieuzere inhoud terug te vinden is. Daarnaast focust de eerste en laatste editie van iedere jaargang van het tijdschrift zich voornamelijk op de organisatorische activiteiten in de KNBB in plaats van op politieke, (sociaal)economische, en religieuze veranderingen in de Nederlandse maatschappij zoals de tussenliggende versies dat wél doen. De analyse maakt een uitzondering op de gebruikte methodologie voor de maand december van het jaar 1971, aangezien dit de laatste jaargang en editie van het tijdschrift was. Dit nummer verschaftte de lezers voornamelijk de originele doelstellingen van de KNBB en haar toekomstige visie.

Hoe achterhaalt deze analyse dan feministische ideeën uit visuele en tekstuele bronnen uit alle edities? Hülken argumenteert voor een focus op specifieke categorieën, als verdeling van huishouden, zelfontplooiing van de vrouw, vrouwen in de politiek, huwelijk, seksualiteit,

³² Ros Ballaster, Margaret Beetham, Elizabeth Frazer en Sandra Hebron, *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Women's Magazine* (Londen, 1993), 126-161.

³³ Remieg Aerts, ‘Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron’, *Groniek. Gronings Historisch Tijdschrift* 30 (1996), 170-182, alhier 180.

³⁴ Aerts, ‘Het tijdschrift’, 181.

³⁵ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1794-1796.

opvoeding van de kinderen en gezinsideologie. Vervolgens pleit zij voor aandacht voor de vertrouwelijke of professionele toon die de redactie aansloeg tegenover haar lezers, als genoemde kwesties aan de orde kwamen.³⁶

De hoeveelheid emancipatorische onderwerpen en welke feministische ideologieën voorkwamen in het tijdschrift, wordt in elke editie gehaald uit de samenstellende delen, zoals advertenties, foto's, plaatjes en artikelen. Dit onderzoek analyseert of het tijdschrift 'Wij vrouwen van het land' überhaupt emancipatorische standpunten publiceerde of zich enkel op religieuze onderwerpen en de 'traditionele' rol van de vrouw richtte. Tot slot koppelt het de verwachte emancipatorische ideologieën uit het tijdschrift aan de voornaamste politieke, (sociaal)economische en religieuze veranderingen in de KNBB én in een groter verband in de Nederlandse samenleving. De analyse verschaft zo duidelijkheid over de overname van feministische ideologieën in dit katholiek vrouwentijdschrift, naarmate de tweede feministische golf in de historie voortrolde.

Opbouw

Aan de hand van de status quaestionis, casus en methodologie wordt het onderzoek verdeeld in drie hoofdstukken met ieder een eigen deelvraag. Hoofdstuk 1 behandelt de vraag: Wat is de maatschappelijke positie van de Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond binnen de Nederlandse samenleving tussen 1962 en 1971? Allereerst benoemt dit hoofdstuk de belangrijkste politieke, economische, religieuze en sociale veranderingen. Vervolgens legt het de ontstaansgeschiedenis van de KNBB als overkoepelende organisatie uit. In hoofdstuk 2 staat de deelvraag centraal: Hoe profileerde de redactie van 'Wij vrouwen van het land' zich tussen 1962 en 1966 tegenover de KNBB-lezers? Met behulp van een tabel bespreekt het onderzoek de basis opzet van het maandblad. Dit hoofdstuk biedt verduidelijking of de redactie in de beginperiode van haar bestaan reeds beïnvloed werd door de veranderende maatschappij. Tot slot behandelt hoofdstuk 3 deelvraag: Hoe profileerde de redactie van 'Wij vrouwen van het land' zich tussen 1967 en 1971 tegenover de KNBB-lezers? Een bewust tweedeling in perioden is gemaakt aangezien veel politieke, religieuze en organisatorische veranderingen plaatsvonden of startten tussen 1966 en 1967. Aan de hand van de bespreking van verandering in thema's in het tijdschrift verduidelijkt deze studie de ideologie van de redactie. Ieder hoofdstuk trekt een deelconclusie die antwoord geeft op de deelvraag, waarna de eindconclusie antwoord geeft op de hoofdvraag. Op basis van deze conclusie zal het

³⁶ Ballaster, Beetham, Frazer en Hebron, *Women's Worlds*, 126-161.

onderzoek binnen de historiografie van de tweede feministische golf de (maatschappelijke) positie van de KNBB kunnen verduidelijken.

Hoofdstuk 1

Moderniteit en katholicisme

De Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond positioneerde zich tussen 1962 en 1971 op een specifieke wijze in de Nederlandse samenleving. Door intensieve analyse van het tijdschrift ‘Wij vrouwen van het land’ verduidelijkt dit onderzoek haar functioneren in deze maatschappij. Voor de analyse van de onderwerpen in het maandblad is het noodzakelijk om belangrijke politieke, (sociaal)economische en religieuze veranderingen in de Nederlandse maatschappij vooraf kort aan de orde te stellen. De manier waarop de KNBB de genoemde veranderingen in haar maandblad behandelde, zal duidelijk maken of en in hoeverre feministische ideeën bij de organisatie doorgedrongen waren en mogelijk daarom een plaats kregen in het tijdschrift. De bij de oprichting vastgestelde statuten en de structuur van de vrouwenorganisatie speelde immers mee in de balans tussen traditionele en maatschappelijke onderwerpen in het tijdschrift. Een beknopte analyse van de Nederlandse maatschappij en de KNBB is essentieel voor haar positionering in de tweede feministische golf.

Maatschappelijke balans tussen verandering en traditie

De jaren zestig van de vorige eeuw lieten grote ontwikkelingen op politiek, (sociaal)economisch en religieus gebied zien. Ook op het gebied van jongerencultuur en seksualiteit kwamen standpunten diametraal tegenover elkaar te staan. Historici zoals Righart en Blom benoemde deze periode dan ook wel als ‘roerig’, ‘experimenteel’ of ‘eindeloos’.³⁷ Zij ontdekten een duidelijke breukervaring, nog versterkt door de afwezigheid van deze breukgevoelens vóór de Tweede Wereldoorlog. ‘Tucht en ascese van de morele natie’ van die tijd werden volgens Righart en Blom in deze ‘tumultueuze’ jaren afgebroken.³⁸

Op politiek niveau was de val van het centrum-linkse kabinet Cals in 1966 ten gevolge van een ingediende motie door KVP fractievoorzitter Schmelzer een diep ingrijpende gebeurtenis. Nieuwe verkiezingen moesten uitgeschreven worden terwijl de confessionele partijen in de jaren ervoor veel zetels verloren. Zij vormden vanaf 1958 geen coalitie meer in de Tweede Kamer en samenwerking met niet-confessionele partijen werd noodzakelijk. Naast de val van dit kabinet ontstonden er nieuwe partijen zoals D66 en PPR die met verfrissende

³⁷ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995), 13-14.

³⁸ J.C.H. Blom, ‘Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in herrijzend Nederland (1945-1950)’, *Low Countries Historical Review* 2 (1981), 300-333, alhier 331.

standpunten naar voren kwamen.³⁹ Resultierend overlegden confessionele partijen, of een christendemocratisch samenwerkingsverband met partijen die een totaal ander standpunt verdedigden, mogelijk was.⁴⁰

Op economisch gebied vonden ook ingrijpende gebeurtenissen plaats: met de komst van twee belangrijke loonwetten in 1963 en 1968 stonden de jaren zestig in sterk contrast met de sobere naoorlogse periode. Rond de jaren vijftig konden de meeste Nederlanders de eindjes maar moeizaam aan elkaar knopen. In de zestiger jaren veranderde dit mede dankzij deze loonwetten naar een relatieve consumptieve bestedingswelvaart. Het gebruik van bijvoorbeeld elektrische apparaten verdubbelde nagenoeg in vergelijking met de jaren vijftig. Er trad een verschuiving op in de balans tussen de uitgaven voor praktische zaken als voeding en de besteding voor wooncomfort en ontspanning, ten gunste van de laatste twee.⁴¹ De grote verschillen in inkomen en het bezit van luxe goederen tussen bevolkingsgroepen gingen overigens gepaard met flinke sociale spanningen.⁴²

Op katholiek niveau vonden eveneens een aantal veranderingen plaats. De katholieke bevolkingsgroepen ervoeren naast deze stijging in welvaart het toenemende proces van secularisering.⁴³ Vanaf 1945 tot 1960 was Nederland nog verzuild.⁴⁴ In het begin van de jaren zestig veranderde dit echter snel.⁴⁵ In deze periode twijfelden katholieken over de autoriteit van de kerk.⁴⁶ Als reactie daarop riep de katholieke kerk tussen 1962 en 1965 het Tweede Vaticaanse Concilie bijeen. Op initiatief van Paus Johannes XXIII werden de modernisering en het ‘bij de tijd brengen’ van de Kerk de belangrijkste actiepunten. Vooral in Nederland vond er een verhit debat plaats over de interpretatie van de uitspraken van het concilie.⁴⁷ Een precair evenwicht ontstond van enerzijds traditie en anderzijds moderniteit. Dit gold niet alleen voor religieuze veranderingen, maar ook voor de genoemde politieke en economische veranderingen die plaatsvonden in de jaren zestig en zeventig.

³⁹ Jos Buurlage, *Onveranderlijk veranderlijk. Harry Mulisch tussen literatuur, journalistiek, wetenschap en politiek in de jaren zestig en zeventig* (Amsterdam, 1999), 13-15.

⁴⁰ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 45-52.

⁴¹ J.J.A. Thomassen, F. Heunks, J.W. van Deth en E. Elsinga (red.) *De verstomde revolutie. Politieke opvattingen en gedragingen van Nederlandse burgers na de jaren zestig* (Alphen aan den Rijn, 1983), 1-12.

⁴² Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 52-59.

⁴³ Peter van Rooden, ‘Orals history en het vreemde sterven van het Nederlandse christendom’, *Low Countries Historical Review* 4 (2004), 524-551, alhier 524-528.

⁴⁴ J. Bank, *‘Verzuiling’: A Confessional Road to Secularization. Emancipation and the Decline of Political Catholicism, 1920-1970* (Den Haag, 1981), 5-10.

⁴⁵ J.E. Ellemers, ‘Nederland in de jaren zestig en zeventig’, *Sociologische Gids* 6 (1979), 429-451, alhier 429-433.

⁴⁶ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 59-62.

⁴⁷ Hans Küng en Hans Wagemans, *Waarachtigheid: Over de toekomst van de kerk* (Roermond, 1968), 6-15.

Die periode staat voornamelijk bekend om de tweede feministische golf. De feministische organisaties van deze periode stonden vaak tegenover katholieke vrouwenorganisaties. De Kerk en de dominerende confessionele politieke partijen droegen vanaf 1900 de ideologie uit: ‘het gezin is de hoeksteen van de samenleving’ waarin de belangrijkste taak van de vrouw het moederschap was.⁴⁸ Zij zorgde voor de morele (religieuze) opvoeding van de kinderen en had dankzij de toenemende welvaart de mogelijkheid om thuis te blijven.⁴⁹ Aan het begin van de jaren zestig accepteerde de Nederlandse samenleving arbeid van gehuwde moeders niet.⁵⁰ Deze ideologie, moederschap als levensbestemming, was eigen aan confessionele organisaties en zal onder andere gedefinieerd worden als ‘conservatieve’ of ‘traditionele’ normen en waarden. Katholieke vrouwenorganisaties hadden daardoor volgens de feministische voorhoedebewegingen dus geen doelstellingen gebaseerd op de begrippen ‘feminisme’ en ‘emancipatie’.

In de jaren zestig verzorgden feministische voorhoedebewegingen wetsvoorstellen voor abortus en stakingen voor vrouwenemancipatie om het ‘echte’ feminisme te creëren. Al in 1956 voerden voorlopers van deze bewegingen echter wetswijzigingen door die de vrouw meer mogelijkheden boden. Vóór dit jaartal achtte de Nederlandse wet vrouwen handelingsonbekwaam waardoor zij niet zelfstandig financiële beslissingen mochten nemen of bijvoorbeeld ontslagen werden bij overheidsinstanties zodra ze trouwden. De wetswijzigingen van 1956 zorgden voor een theoretisch economische onafhankelijkheid van de vrouw. Halverwege de jaren zestig boorden feministische voorhoedebewegingen echter het gevoel van een voltooide emancipatie onder de vrouwelijke bevolking, dat ontstond door deze wetsvoorstellen, algemeen de grond in.⁵¹

Schrijfster Joke Kool-Smit richtte de eerste emancipatorische vrouwenorganisatie op van de tweede feministische golf: Man Vrouw Maatschappij (MVM). Het principe van herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid over mannen en vrouwen kwam centraal te staan voor MVM. Zo was het voor vrouwen mogelijk om een carrière te starten en de zorg voor de kinderen te delen met de man. Na MVM ontstonden er vergelijkbare organisaties, zoals Dolle Mina. Deze groepering bestond voornamelijk uit jonge vrouwen die met speelse en ludieke acties de aandacht van de media trokken. Aanvankelijk hadden

⁴⁸ Anne Marie Booij, ‘Mannen en vrouwen. De verdeling van zorg en arbeid’, in: Erik Borgman, Bert van Dijk en Theo Salemink (red.), *Katholieken in de moderne tijd. Een onderzoek door de Acht Mei Beweging* (Zoetermeer, 1995), 162-177, alhier 166-167.

⁴⁹ Jeroen J.H. Dekker, ‘Vrouw en opvoeding sinds de late negentiende eeuw. Het bijzondere van de Nederlandse casus’, *Low Countries Historical Review* 2 (2015), 70-91, alhier 70-83.

⁵⁰ A.W. Hoegen, *De Katholieke Boerin in de Gemeenschap* (Utrecht, 1950), 6-8.

⁵¹ Ribberink, *Feminisme*, 29-35.

radicaalfeministische groeperingen niet zoveel aanhang, maar na 1971 kregen zij meer belangstelling. Een voorbeeld hiervan is Paarse September, waar het zich sterk afzetten tegen de mannenwereld een basisgegeven was.⁵² Deze radicale groeperingen benadrukten in het verloop van de jaren zeventig sterk het verschil tussen emancipatie en feminisme. Emancipatie stond voor gelijke rechten tussen mannen en vrouwen, maar feminisme ging nog een slag verder. Deze stroming streefde de algehele bevrijding van de mannenonderdrukking na. Deze radicaalfeministische organisaties plaatsten de begrippen ‘feminisme’ en ‘katholicisme’ door deze ideologie dus ook diametraal tegenover elkaar.

Vrouwenemancipatie en oproepen hiertoe vonden echter wel degelijk plaats binnen katholieke kringen.⁵³ Begin jaren zestig trok theoloog R.C. Kwant de conclusie dat de vrouw, katholiek of niet, moest strijden tegen de ‘mythe van natuurlijkheid’ en vóór haar emancipatie. De Bijbel dicteerde deze ‘mythe’ zo dat vrouwen het tweederangs geslacht waren en liet dit zien met het verhaal van Adam en Eva.⁵⁴ Bovendien lagen de teugels van de Nederlandse maatschappij volgens Kwant voornamelijk volkomen ten onrechte in mannenhanden, waarbij vrouwen mondjesmaat werd toegestaan enige invloed uit te oefenen. De man bepaalde wat vrouwelijk was en liet een gehuwde vrouw enkel tot arbeid toe, wanneer het deze mannenwereld uitkwam. Met deze argumentatie probeerde Kwant interesse te creëren bij katholieke vrouwen voor de veranderende Nederlandse maatschappij begin zestiger jaren.

Katholieke vrouwen moesten naast dit soort algemene beperkingen strijden tegen gevestigde gewoontes en opvattingen in de traditionele theologie.⁵⁵ Het Tweede Vaticaanse Concilie was naast de oproepen van Kwant een katalysator voor vrouwen in het denken over hun eigen positie. Katholieke vrouwen ondernamen emanciperende acties zoals de start van het instituut ‘De vrouw in de kerk’ en publiceerden argumenten over hun kerkelijke rechten. Deze acties leken wel eensgezind, maar uitvoering in de praktijk bleek vaak weerbarstig.⁵⁶ Veel vrouwen vonden emancipatorische argumenten te ver gaan en vonden deze te ver afstaan

⁵² Tijdens de tweede feministische golf waren mannen ook lid van vrouwenemancipatieorganisaties. Zij stonden voor gelijkheid tussen man en vrouw en waren daarmee, volgens MVM en de Dolle Mina’s ook feministen. Eind jaren zestig werd het feminisme (losjes) omschreven als: strijd voor vrouwenemancipatie en gelijke rechten tussen man en vrouw.

⁵³ Marjet Derks, ‘Een glas-in-lood-plafond? ‘De Vrouw 1813-1913’ en andere verbeeldingen van vrouwen, religie en emancipatie’, *Low Countries Historical Review* 2 (2015), 123-145, alhier 138-143.

⁵⁴ Mede door het scheppingsverhaal was dit een algemeen geaccepteerde visie. God zou Adam als eerste hebben geschapen, waarna hij Eva creëerde uit een rib van Adam. Eva ontstond uit ‘de vrucht’ van Adam en werd als tweederangs geslacht gezien.

⁵⁵ R.C. Kwant, *Plaats en taak van de katholieke vrouw in Nederland in het veranderende tijdsbeeld* (1960), 3-12.

⁵⁶ Elly Fleuren, *Vrouw en Katholiek: Een onderzoek naar de emancipatie van de leden van het Katholiek Vrouwengilde* (Uithoorn, 1989).

van hun dagelijkse ervaringen.⁵⁷ Grote onenigheid ontstond in de verschillende provincies in Noord – en Zuid-Nederland vanwege verschil in de mate van loyaliteit richting de katholieke kerk.⁵⁸ Het katholiek-zijn impliceerde immers niet een overeenstemmende ideologie, zoals werd aangenomen door de voorhoedebewegingen als MVM en Paarse September.⁵⁹ Onder andere dankzij deze onenigheid wist een kleine groep vrouwen toch enkele kerkelijke tradities te doorbreken: een geselecteerde groep mocht voor één keer aanwezig zijn tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie. Andere vrouwen richtten zich eerder op politieke inspraak om de standpunten van katholieke vrouwen te behartigen.⁶⁰ Hoewel de meningen van de (kerkelijke) emancipatie verdeeld waren, zagen veel katholieke vrouwen toch een vergroting in mogelijkheden tot beïnvloeding binnen de kerk, analoog aan al gerealiseerde maatschappelijke aanpassingen voor algemene gelijkheid.

De start van een gezamenlijke vrouwenorganisatie

Aan het begin van de jaren vijftig kwamen vertegenwoordigers van vier katholieke boerinnenorganisaties bijeen. Afgevaardigden van de Katholieke Vrouwenorganisatie van de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond (NCB), de Vereniging Katholieke Land - en Tuinbouwvrouwen (LTV), de Katholieke Limburgse Boerinnen – en Tuindersvrouwenorganisatie (LVB) en de katholieke plattelandsvrouwen van de Aartsdiocesane rooms-katholieke Boeren en Tuinders Bond (ABTB) discussieerden over de mogelijkheid tot een gezamenlijke organisatie. Rond 1954 schreven zij een concept voor de statuten van de Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond (KNBB) als overkoepelende organisatie. Dit concept moest goedgekeurd worden door het bestuur van de Katholieke Nederlandse Boeren – en Tuinders Bond (KNBTB). De KNBB mocht niet veel afwijken van de opgestelde ideologie en doelstellingen van de KNBTB. Deze organisatie diende op haar beurt weer toestemming te vragen aan ‘het hoogwaardig episcopaat’.⁶¹ De vrouwelijke vertegenwoordigers - en daarmee de toekomstige KNBB - waren dus tot op zekere hoogte ondergeschikt aan het (mannelijk) bestuur van de KNBTB. Na de definitieve oprichting van de KNBB kon het bestuur weliswaar zelfstandig handelen, maar overleg via de post vond nog steeds plaats. Het KNBB-bestuur stond dus onder controle van de KNBTB, aangezien deze

⁵⁷ Derks, ‘Een glas-in-lood-plafond?’, 138-143.

⁵⁸ Küng, *Waarachtigheid*, 10-25.

⁵⁹ Marjet Derks, ‘Beweging in het verleden. De meerstemmigheid van katholieke vrouwen’, in: Erik Borgman, Bert van Dijk en Theo Salemink (red.), *Katholieken in de moderne tijd. Een onderzoek door de Acht Mei Beweging* (Zoetermeer, 1995), 59-71, alhier 63.

⁶⁰ Mieke Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam, 1994), 153.

⁶¹ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1122 1946-1971.

organisaties samen een coherente en consistente ideologie moesten uitdragen naar de Nederlandse samenleving.

Enkele doelstellingen van de KNBB, die in de statuten vastgelegd waren, omvatten onderwerpen zoals behartiging van godsdienstig-zedelijke, sociale en culturele vorming. Het voornaamste doel was de onderlinge samenwerking tussen de boerinnenbonden versterken. Het in studie nemen van vraagstukken betreffende het leven op het platteland stond eveneens centraal. De tweede feministische golf zorgde immers voor een vergrote mogelijkheid tot participatie van boerinnenbonden aan de politieke, (sociaal)economische en religieuze veranderingen. De KNBB was bewust van haar positie als vrouwenorganisatie binnen de Nederlandse maatschappij. Het bestuur legde haar leden maatschappelijk prikkelende standpunten voor. De resultaten voortvloeiend uit deze ideeën, zoals cursussen en studies, werden dan ook georganiseerd door de KNBB en de afzonderlijke boerinnenbonden.⁶²

Het bestuur van de KNBB bestond onder andere uit R. Witteveen-Hiemstra als eerste voorzitter, G. Schlebusch-Sloot was haar opvolgster. Eerstgenoemde nam het initiatief voor de totstandkoming van het maandblad 'Wij vrouwen van het land'.⁶³ Een succesvol tijdschrift zou immers zorgen voor een sterkere verbinding tussen de samengekomen boerinnenbonden onder de KNBB. In 1969 besloot het bestuur van de KNBB om de naam te veranderen in de Katholieke Plattelandsvrouwen Nederland (KPN). Deze verandering vond plaats, omdat geen van de organisaties zichzelf nog 'boerinnenbond' noemde. Daarnaast wilde het bestuur meer aandacht gaan besteden aan het vergroten van de gemeenschappelijke functie en het communiceren over maatschappelijke en politieke structuren.⁶⁴ Om deze doelstelling te halen was een verandering in organisatie en naam noodzakelijk. De KPN vertegenwoordigde dus een vernieuwde KNBB met een meer politiek en maatschappelijk gerichte visie.

Leden van de KNBB sloten zich automatisch via de lokale boerinnenbond aan. Vaak waren zij boerinnen van grote en kleine boerenbedrijven, maar sommige werden onder de categorie 'tuindersvrouw' ingedeeld. Het boerin-zijn onderscheidde twee verschillende taak-aspecten. Allereerst vervulde de vrouw het werk van boerin op het bedrijf en in het huishouden, ook wel het economische onderdeel genoemd. Daarbinnen speelde zij een belangrijke rol als gastvrouw voor het ontvangen van zakenpartners op de boerderij. Dit bezoek had vaak de behoefte financiële afspraken te maken met de boer én de boerin. Zij moest daarom representatief zijn voor haar boerderij en kennis hebben van het bedrijf. Het

⁶² KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1122 1946-1971.

⁶³ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari en jaargang 10 december.

⁶⁴ Ibidem, jaargang 2 februari.

tweede aspect omvatte haar sociale bezigheden, zoals haar taken als moeder en echtgenote in het gezin en als deelneemster in de (platteland)samenleving.⁶⁵ Als moeder moest zij kinderen en man goed verzorgen en voeden. De vrouw creëerde dan ook de warme en huiselijke sfeer.⁶⁶

Steun bij persoonlijke en/of kennisoverdracht

De Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond bevond zich in een uiterst moeilijke situatie in de jaren zestig en zeventig: een veranderende maatschappij vroeg de nodige flexibiliteit en een soepel aanpassingsvermogen. Individuele katholieken hielden er wel degelijk vooruitstrevende politieke en religieuze standpunten op na, maar gold dit ook voor de KNBB?

Uit de statuten bleek dat zij op twee wijzen ondersteunend contact zocht met haar leden. Allereerst begeleidde de organisatie de boerinnen in hun persoonlijke ontwikkeling in huishouden en gezin en daarnaast verzorgde zij kennisoverdracht over de belangrijkste politieke, (sociaal)economische en religieuze ontwikkelingen die plaatsvonden in de Nederlandse maatschappij.⁶⁷ Naast deze twee manieren van contact vervulde de KNBB tevens een publieksfunctie: als vrouwenorganisatie nam zij standpunten in over de veranderingen die in de jaren zestig plaatsvonden. Deze presenteerde zij in vergaderingen en congressen en zij zocht daarmee contact met katholieke politieke partijen.⁶⁸ Duidelijk was wel dat de KNBB actief naar houvast streefde in deze ‘roerige’ jaren en daarin ondersteuning wilde geven aan haar leden.

Op het eerste gezicht leek het KNBB-bestuur de persoonlijke ontwikkeling van de boerinnen en de kennisoverdracht over de samenleving met elkaar te verbinden. De organisatie behandelde weliswaar maatschappelijke veranderingen, maar of deze en de bij behorende standpunten ook werkelijk binnen de katholieke organisatie werden gepropageerd, is nog maar de vraag. De publicatie van het tijdschrift en de doelstellingen daarbij verduidelijkte de positie die de KNBB wilde innemen binnen de Nederlandse maatschappij. De organisatie probeerde de veranderingen tijdens de tweede feministische golf te verduidelijken voor haar leden. Zij fungeerde zo als een verbinding tussen haar leden en de maatschappij, waarbij haar doelstellingen toch voornamelijk op kennisoverdracht gericht

⁶⁵ Josian Strous, ‘Voor het belang der boerin. De boerinnenbond van de NCB, 1928-1967’, *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 22 (1992), 67-87, alhier 67-70.

⁶⁶ Paul Klep, ‘De Nederlandse katholieke boerenbonden en de agrarische gezinsproblematiek, 1930-1962’, in: Theo Clemens e.a. (red.), *Moeizame moderniteit. Katholieke cultuur in transitie* (Nijmegen, 2005), 316-341, alhier 335-341.

⁶⁷ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1122 1946-1971.

⁶⁸ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-4486-4489.

waren. Deze wisselwerking van het steun verlenen aan de persoonlijke ontwikkeling van de leden en de verbetering van hun maatschappelijke positionering staat centraal binnen de analyse van het lijfblad ‘Wij vrouwen van het land’ van de KNBB.

Hoofdstuk 2

‘Wij vrouwen van het land’ als overkoepelend communicatiemiddel

Het tijdschrift ‘Wij vrouwen van het land’ vervulde tussen 1962 en 1966 een expliciete rol in de bijdrage van maatschappelijke en persoonlijke kennis bij boerinnen en tuindersvrouwen. Om de mate van ‘katholieke’ en ‘emancipatorische’ onderwerpen te onderzoeken in deze teksten en daarmee de mogelijke invloed op de persoonlijke ontwikkeling en de maatschappelijke betrokkenheid van de lezers, zal er naar specifieke thema’s en woordkeuzes worden gekeken. De artikelen en advertenties vervulden immers een cruciale rol in de potentie feministische elementen over te brengen. De verbondenheid tussen redactie en lezer speelde eveneens een rol in de acceptatie van de keuze in onderwerpen van de artikelen. De analyse van deze onderdelen verduidelijkt of het tijdschrift haar lezers feministische onderwerpen aanbood.

Het tijdschrift als opinieblad

In januari 1962 viel het eerste nummer van het maandblad ‘Wij vrouwen van het land’ op de mat van de KNBB-leden.⁶⁹ Het was nog een soort ‘proef’-editie: de redactie toetste met dit nummer haar connectie met de lezers.⁷⁰ Het tijdschrift was een manier van het KNBB-bestuur om onderwerpen onder de aandacht te brengen van haar leden.⁷¹ Voorzitster R. Wittenveen-Hiemstra liet in haar voorwoord aan de lezers weten dat het tijdschrift niet als een damesblad moest worden gezien, maar dat het vooral een opinieblad bedoelde te zijn. Het maandblad zou de vrouwen moeten helpen om haar plaats in de veranderende wereld te vinden en haar gezinnen hierin te leiden. Op – of aanmerkingen mochten verstuurd worden naar de redactie (ook ongevraagd).⁷² De redactie stond onder leiding van Betty Kortekaas-De Haan. Volgens een artikel uit de editie van juli 1968 hield zij nauw contact met haar lezers en dit was volgens de schrijver van het stuk tekst terug te zien in de artikelen van het tijdschrift.⁷³ De wijze waarop Kortekaas-De Haan contact met lezers behield en hoe dit terugkwam in het maandblad werd niet uitgelegd.

⁶⁹ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari.

⁷⁰ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1794-1796.

⁷¹ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-4486-4489.

⁷² KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari.

⁷³ Ibidem, jaargang 7 juli; Een eerdere vermelding van Betty Kortekaas-De Haan kwam niet in de onderzochte edities van het tijdschrift voor. Meer informatie in het maandblad of de archieven in het KDC over Kortekaas-De Haan, Witteveen-Hiemstra en Schlebusch-Sloot is helaas niet gegeven.

Ondanks enkele speciale uitgaven in elk jaar, zoals de eerste, de laatste en de mei-editie had het tijdschrift een standaarduiterlijk. De voorpagina gaf vaak een speelse of religieuze foto. Zo kon de carnavalskleding van de jeugd in Boxmeer erop staan, maar ook een moeder in nette kleding die het gazon aan het maaien was.⁷⁴ Vervolgens werden vaak vijf pagina's aan huisvrouw-rolbevestigende reclame besteed zoals wasmiddelen (Skip, Omo), kaplaarzen, wasmachines of vrieskisten.⁷⁵ Na deze reclames gaf elke editie de standaardinformatie van de redactie: de drukker, het ledenaantal en de herkomst van de foto op de voorpagina.

Vanaf 1965 voegde de redactie hier ook een kleine inhoudsopgave aan toe.⁷⁶ Het belangrijkste onderdeel in het tijdschrift waren de artikelen, waarvan meerdere een rubriekarakter kregen. Zo begon het vanaf 1965 met een artikel genaamd 'Onder ons gezegd' geschreven door de voorzitter.⁷⁷ Hierin stelde zij vanaf dat jaar in elke uitgave het thema van de maand aan de orde of besprak belangrijke maatschappelijke problemen. Verder waren rubrieken zoals 'Wij vrouwen van ons mooie land', 'De tuin in huis', 'Verhaal voor de jeugd door Jac Linders', 'Bondsnieuws' en geestelijke teksten elke maand terug te vinden. 'Wij vrouwen van ons mooie land' was bedoeld om unieke boerendorpen in Nederland te beschrijven, waar boerinnen voor een mooi landschap hadden gezorgd. 'De tuin in huis' sloot aan op deze rubriek: de lezer kon met behulp van deze teksten de tuin, bloemen, planten en kruiden verzorgen. Naast deze specifieke boerin-gerelateerde onderwerpen verzorgde kinderboekenschrijver Jac Linders elke maand een leuk kinderverhaal om voor te lezen. Het Bondsnieuws representeerde de verbondenheid tussen de boerinnenbonden middels het tijdschrift. In dit nieuws gaf de redactie veel aandacht aan de vergaderingen, cursussen, jubilea en overleden leden van de KNBB.

In tabel 1 is een overzicht gegeven van de verschillende onderdelen zoals de rubrieken.⁷⁸ Hier is een duidelijke piek te zien in bijna alle gegevens van het jaartal 1965.⁷⁹ Een verklaring hiervoor zou de stijging van het ledenaantal kunnen zijn.⁸⁰ De toename van 41600 naar 42250 abonnees is weliswaar beperkt te noemen, maar representeerde dan ook

⁷⁴ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 2 februari; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari.

⁷⁵ De hoeveelheid reclames aan het begin van het tijdschrift waren de eerste drie jaren kleiner dan na 1963.

⁷⁶ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 4 april.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Tabel 1 en 2 laten vaak halve cijfers zien en dit komt door de methode van het onderzoek. Elk jaar zijn er twee edities van het maandblad onderzocht. De aantallen van artikelen, reclames, foto's, plaatjes en overige bijdragen zijn in elk jaar (van de twee onderzochte edities) bij elkaar opgeteld en door tweeën gedeeld.

⁷⁹ De tabel is gebaseerd op de tijdschriften uitgegeven in de periode van 1962 tot 1966.

⁸⁰ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 4 april.

niet de juiste hoeveelheid lezers van het tijdschrift, aangezien meerdere leden van het gezin het blad lazen.⁸¹

Er vallen nog enkele andere zaken op.⁸² In de tabel is duidelijk te zien dat de hoeveelheid artikelen in deze jaren ongeveer hetzelfde bleef, maar dat het aantal reclames meer dan verdubbelde. Het belang van reclame was voor de redactie blijkbaar groot. Het opnemen van reclames verminderde immers de kosten van het tijdschrift, een argument waarvoor de redactie ongetwijfeld gevoelig was geweest.⁸³ Ook het formaat van de gebruikte plaatjes en foto's in deze reclames werd groter. Wellicht nam de redactie dit besluit om eveneens de kosten makkelijker te dekken: voor reclames die meer plaats in beslag namen, moest uiteraard meer betaald worden. In de tabel staat eveneens aangegeven hoeveel procent van de artikelen en advertenties emancipatorische onderwerpen bevatten, zoals economische onafhankelijkheid (van de man), kennis van het Nederlandse politieke systeem of de seksualiteit van de vrouw. Deze informatie laat dus zien of de redactionele visie meer 'emancipatorisch' of 'traditioneel' was.

In de zomermaanden juli en augustus moest rekening gehouden worden in het tijdschrift met deze 'emancipatorische' onderwerpen. Vaak richtte de redactie zich dan minder op problemen in de samenleving en meer op vakantieonderwerpen. Deze vakantiemaanden konden het aantal emancipatorische artikelen dus tot op zekere hoogte beïnvloeden, aangezien deze zomerartikelen zich dan meer richtten op de katholieke en/of traditionele positie van de boerin: het verzorgen van de tuin, de opvoeding van de kinderen en zomerse recepten. Niet meer dan 32% van de artikelen tussen 1962 en 1966 vertoonde overigens emancipatorische onderwerpen. De redactie probeerde haar lezers bijvoorbeeld politieke informatie aan te reiken door de val van het kabinet Cals in 1966 uit te leggen. Ze probeerde de boerinnen door middel van dit soort emancipatorische onderwerpen te ondersteunen in hun persoonlijke ontwikkeling tijdens de politieke, (sociaal)economische en religieuze veranderingen die plaatsvonden in de Nederlandse maatschappij.

De advertenties laten echter totaal geen emancipatorische onderwerpen zien en benadrukken de traditionele rol van de katholieke boerin/huisvrouw. De lezer werd dan ook geattendeerd op haar belangrijkste taken: een schone was, de (katholieke) opvoeding van de kinderen, de verzorging van gezonde maaltijden en het bewerken van de kruidentuin. De enige reclame uit 1963 die afwijkt van katholieke of traditionele idealen, gaat over het werken

⁸¹ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1794-1796.

⁸² Hülken, 'Fascinerend en veelzijdig', 1-10.

⁸³ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-4486-4489.

in de Curverfabriek. Deze tekst kan gezien worden als een informatieve advertentie, waarbij veel aandacht werd gegeven aan het merk.⁸⁴ De Curverreclame bevatte een emancipatorisch gedachtegoed, omdat de advertentie vrouwen tot op zekere hoogte stimuleerde buitenshuis te gaan werken. Begin jaren zestig haalden de meeste Nederlandse mannen én vrouwen de neus op voor werkende vrouwen, al helemaal wanneer deze trouwden en toch arbeid bleven verrichten. Soortgelijke reclames werden in de jaren daarna dan ook niet meer gepubliceerd door de redactie. Zij bevestigde hiermee in zekere zin de traditionele rolverdeling tussen man en vrouw. Deze advertentie kan dus voor de eerste periode van het tijdschrift worden gezien als een uitzondering. Zonder al te veel in te gaan op de inhoud van de artikelen en reclames verduidelijken de aantallen en percentages in tabel 1 de onderwerpkeuzes van de redactie van ‘Wij vrouwen van het land’.

Tabel 1

	Aantal pagina's	Aantal artikelen	Aantal emancipatorische artikelen in procenten	Aantal reclames	Aantal emancipatorische reclames in procenten	Aantal foto's en plaatjes	Overige bijdragen (redactie informatie, gedichten, gebed)
1962	32	16	31, 25%	12	0,0%	26,5	4
1963	32	14, 5	20,7%	7,5	13,3%	24,5	3
1964	36	12	16,7%	22,5	0,0%	28,5	4,5
1965	48	16,5	30,3%	32,5	0,0%	54	6
1966	36	13,5	29,6%	27,5	0,0%	50,5	4

Mate van verbondenheid tussen redactie en lezer

In de periode van 1962 tot 1966 betrok de redactie de lezers bij de totstandkoming van het tijdschrift ‘Wij vrouwen van het land’. Niet alleen mochten ze (ongevraagd) reacties insturen naar de redactie, maar zij kregen ook inspraak over de onderwerpen die behandeld werden.⁸⁵ Een goed voorbeeld van deze inspraak was de enquête die werd gepubliceerd in maart 1965.⁸⁶

⁸⁴ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 2 augustus.

⁸⁵ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari.

⁸⁶ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1794-1796.

Om zoveel mogelijk lezers ertoe te bewegen mee te doen, was aan deze enquête een klein cadeautje verbonden.

Foto 1⁸⁷

DOET U MEE ?

Hoe vindt U het?

Dit is het nummer dat voor U een prijsje kan betekenen
Nº 21413

U DOET TOCH OOK MEE ?

- Vindt u het blad plezierig om te lezen / of zoudt u het anders wensen?
b.v. een andere indeling? *Ja* meer of minder tekst?
eenvoudiger of moeilijker artikelen? *minder advertenties* meer of minder tekeningen?
meer of minder advertenties?
- Welke artikelen vindt u in dit nummer het beste?
En welke in het februari-nummer? *Febr. Mensen in andere landen - Samen spreken*
- Interesseert u zich voor het bondsnieuws? — *Ja*
Leest u al het bondsnieuws? *Soms.*
- Vindt u het belangrijk dat regelmatig de verslagen van andere afdelingen uit het hele land worden geplaatst? *Ja*
- Wordt er op vergaderingen van uw afdeling wel eens iets over het blad gezegd b.v. gewezen op bepaalde artikelen? Artikelen besproken? *Neen - wij vergaderen te weinig*
- Leest u de advertenties? *Ja*
- Hebt u wel eens iets gekocht omdat het geadverteerd werd in uw blad? *Neen*
- Bewaart u alle nummers van het blad? *Ja*
- Zo niet, knipt u er wel eens artikelen uit? Welke b.v.?
- Lezen andere huisgenoten het blad ook? Zo ja, wie? *Ja myn man*
- Welke andere, soortgelijke bladen worden door u gelezen?
- Leest u het Katholieke Damesblad „Beatrijs”? *JA*
Welk soort artikelen vindt u daarin het meest interessant?
Anne Biegel en Onze kinderen
- Leest u het familieblad de „Katholieke Illustratie”? *JA*
Welke soort artikelen vindt u daarin het meest interessant?
Geen een
- Hebt u de KRO-gids? *Neen*
Streept u bepaalde onderwerpen aan die u beslist wilt horen bij de radio en zien bij de T.V.? Welke soort onderwerpen zijn dat?

De vragen waren verdeeld over twaalf verschillende onderwerpen onder andere over tevredenheid, interesse in het bondsnieuws, advertenties en andere katholieke tijdschriften. Van de honderden reacties die de redactie opgestuurd kreeg, beantwoordden de lezers veel vragen uiteraard hetzelfde. Foto 1 laat een voorbeeld van zo'n ingevulde enquête zien met daarin de meest gegeven antwoorden. De eerste vraag ging over de tevredenheid over het blad en over de indeling ervan. Vaak werd deze beantwoord met de mededeling dat er minder

⁸⁷ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1794-1796.

advertenties geplaatst moesten worden. Toch beseften enkele lezers dat dit niet mogelijk was, omdat deze reclames de kosten voor het tijdschrift dekten.

De antwoorden op de vraag of het bondsnieuws bekeken werd, wisselden per lezer. Sommigen vonden deze artikelen helemaal niet interessant, anderen lazen alleen het nieuws van de eigen bond en enkelen lazen alle artikelen. Abonnees gaven interessante antwoorden op de vraag of andere leden van de familie het tijdschrift ook lazen. Vaak deden dochters of andere vrouwelijke familieleden dat, maar regelmatig werd ook ‘echtgenoot’ of ‘vader’ ingevuld. De enquête zorgde ervoor dat de redactie na ging denken over de keuzes die zij moest maken voor het tijdschrift op basis van de gegeven antwoorden.⁸⁸ Dus stelde de redactie onderling themalijsten op met onderwerpen en artikelen die elke maand terug moesten komen voor de lezers, zoals een pagina voor de kinderen.

De wijze waarop de redactie met de lezers omging via enquête en briefontvangst, was zeer persoonlijk, al verschilde de toon per editie en per artikel.⁸⁹ Persoonlijk getinte communicatie en uitwisseling tussen lezer en redactie zorgden voor een versterkte band met de betrokken groep. In foto 1 is de benadering van de redactie naar de vrouwen duidelijk te zien: de lezer wordt met ‘u’ aangesproken, net zoals in vele andere artikelen.⁹⁰ Overigens bleef de redactie ondanks de persoonlijke onderwerpen (kinderen, huishouden en tuin) qua taal toch behoorlijk afstandelijk. Veel van deze private onderwerpen behandelde ze namelijk vrij oppervlakkig; ze beschreef traditionele en emancipatorische idealen eerder dan dat ze de lezers probeerde te overtuigen. Deze redactionele afstandelijkheid kon bij het ene artikel wel of bij het andere niet bevorderlijk zijn voor de interesse die een lezer had voor het onderwerp. In één editie kon het voorkomen dat het ene artikel een veel formelere toon hanteerde dan het andere, wat de afstand tot de lezer en daarmee de interesse verminderd zal hebben.

Los van de overige artikelen vertoonde de rubriek die geschreven werd door Jac Linders, een wat specialer, op kinderen gericht taalgebruik: hij vertelde vaak een verhaaltje of legde een knutselwerkje in zeer eenvoudige, persoonlijke en informele taal uit.⁹¹ Vaak moesten papa en mama helpen bij het vergaren van de knutselspulletjes of was het verhaaltje bedoeld om aan de kinderen voor te lezen. De nadruk op morele waarden lag in deze verhaaltjes erg hoog. Een voorbeeld is het verhaaltje ‘Het fruit voor vrouwtje Vink’. De dorstige lakei Smul brengt voor de koning verse pruimen naar de zieke mevrouw Vink. Door de warmte van de zon eet de lakei zelf alle pruimen op en liegt tegen de zieke vrouw. De

⁸⁸ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1794-1796.

⁸⁹ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 2 augustus.

⁹⁰ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1794-1796; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari en juli.

⁹¹ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 3 augustus; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 3 maart.

koning krijgt dit te horen en straft Smul door hem de volgende dag nogmaals pruimen te laten brengen. Deze keer brengt hij - hoe warm hij het ook heeft - alle pruimen netjes weg en mag volgens de koning trots op zichzelf zijn. Het verhaaltje waarschuwde de kinderen om nooit te liegen en altijd eerlijk en netjes hun klusjes te vervullen. Andere opvoedkundige artikelen over bijvoorbeeld opleiding, verkeersregels en vakanties richtten zich op een veel moraliserender toon niet alleen op moeder en kinderen, de redactie betrok ook vader om een eensgezinde opvoeding te bewerkstelligen.

Traditionele artikelen met enkele uitzonderingen

Een van de belangrijkste doelstellingen van de KNBB én het maandblad was de onderlinge contactlegging tussen vier verschillende boerinnenbonden. Via 'Wij vrouwen van het land' kon de redactie van de KNBB haar standpunten delen met haar leden.⁹² Vaak werden deze - of ze nou feministisch waren of niet - met name in de vorm van artikelen doorgegeven. Het tijdschrift bevatte als meest invloedrijke element door de redactie zelf geschreven artikelen en rubrieken met daarin haar standpunten.⁹³

Begin 1962 vielen enkele activiteiten en onderwerpen in het maandblad op. De redactie spitste haar interesse allereerst toe op de positie van de lezer als boerin en moeder. Zij plaatste artikelen over kinderen, het huishouden, de indeling van de woonkamer/keuken en de tuin rondom het huis.⁹⁴ Duidelijk traditionele normen en waarden werden in deze artikelen behandeld met als meest opvallende, dat man en kinderen verzorgd moesten worden door de vrouw.

Vanaf de eerste editie van 'Wij vrouwen van het land' besteedde de redactie bijna elke maand aandacht aan de juiste wijze van schoonmaken en de hygiëne voor het gezin. Dit was volgens deze geschreven artikelen de belangrijkste rol van de boerin/huisvrouw. Een voorbeeld hiervan was een artikel met de titel 'Zorg voor het uiterlijk'. 'Als alle afgestoten cellen aan de huid blijven kleven zou de huid onfris worden en belemmerd in de huidademhaling', volgens de schrijfster. 'Een dagelijks bad of douche is heus geen overbodige luxe. Voor hen die geen bad of douche hebben is het washandje het aangewezen middel. Royaal wassen geeft een goed resultaat.'⁹⁵ Ondanks het feit dat veel lezers geen make-up droegen, was het ook toen al een vrij algemeen aanvaarde opvatting dat het basaal schoonmaken van het gezicht dagelijks noodzakelijk was, niet alleen voor de uiterlijke

⁹² KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1122 1946-1971.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 3 maart.

⁹⁵ Ibidem, jaargang 1 januari.

verzorging van de vrouw, maar ook voor die van de kinderen.⁹⁶ De rubriek informeerde de lezers onder andere hoe de huid verzorgd moest worden, maar beantwoordde ook lezersvragen over bijvoorbeeld het scheren van beenhaar en maskerverzorging voor verschillende typen huid. Rubrieken over hygiëne van de huid droegen bij aan de traditionele rol van de vrouw en moeder binnen het gezin, maar hadden vanwege de specifieke aandacht voor de vrouw toch ook iets modernistisch

Focus op de boerin was terug te vinden in tuin – of boerderijgerelateerde artikelen. In het artikel ‘De tuin in huis’ werden de lezers geïnformeerd over verschillende soorten planten en bloemen.⁹⁷ De redactie plaatste bij de tekst vaak prachtige foto’s van de plant of bloem waar het artikel over ging. Informatie over de verzorging van planten in een moes – of kruidentuintje droeg bij aan de traditionele rol die de redactie de boerin toeweest. Het doel van zelf-verbouwde groenten en fruit resulteerde uiteraard in het verzorgen van de juiste voeding voor het gezin. Naast het huishouden was het klaarmaken van gezond eten immers de belangrijkste taak van de vrouw. Deze artikelen waren er dus niet alleen ter ontspanning, maar voorzagen de lezers ook van de nodige – soms noodzakelijke – informatie.⁹⁸

Naast deze hoofdonderwerpen in persoonlijke sfeer kwamen voornamelijk kerkelijke kwesties aan bod. Het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) speelde wereldwijd bovendien in de beginperiode van het tijdschrift een grote rol.⁹⁹ Het besprak de mate van invloed van de leek en van de vrouw in de kerk. Naast dit concilie waren de feestdagen van het kerkelijke jaar, zoals kerst, Pasen en de Maria-meimaand leidend. Artikelen over de katholieke feestdagen droegen een meer traditioneel karakter voor de positie van de vrouw, omdat ze handelden over eerder genoemde onderwerpen zoals voeding en verzorging van het gezin op de betreffende dagen.¹⁰⁰

Opvallend was dat minstens één artikel per editie als uitzondering gewijd werd aan bijvoorbeeld politieke kwesties, maatschappelijke problemen of economische vooruitgang. Nu stemde dat ook overeen met een doelstelling van de redactie om de lezers te helpen in tijden van verandering.¹⁰¹ De onderwerpen van deze artikelen waren dan ook zeer gevarieerd. De ene keer stipte de tekst de veranderende samenleving in zijn algemeenheid aan zoals de aanleg en indeling van moderne nieuwbouwhuizen, de andere keer probeerde de redactie de lezer meer informatie over bijvoorbeeld politieke kwesties te bieden. Een voorbeeld van zo’n

⁹⁶ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari.

⁹⁷ Ibidem, jaargang 2 februari.

⁹⁸ Thomassen, Heunks, Van Deth en Elsinga (red.) *De verstomde revolutie*, 1-12.

⁹⁹ Küng en Wagemans, *Waarachtigheid*, 6-15.

¹⁰⁰ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 2 februari.

¹⁰¹ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1122 1946-1971.

artikel was ‘Het ABC van de politiek’.¹⁰² Met de val van het kabinet Cals (1966) gaf de redactie vanzelfsprekend veel aandacht aan de manier waarop in Nederland nieuwe ministers benoemd werden.¹⁰³ Daarbij kwam de nadruk te liggen op de positie van de eigen lezers bij verkiezingen. De toekomst van Nederland was immers mede afhankelijk van de keuze die de vrouwen gingen maken, zo stelde de redactie van ‘Wij vrouwen van het land’ dat. Het artikel liet de lezers nadrukkelijk weten dat zij voor een belangrijke keuze stonden en meer informatie nodig hadden om die verantwoord te kunnen maken.¹⁰⁴ Problematische punten met betrekking tot de verkiezingen werden daarom duidelijk en puntsgewijs aan de vaak toch al niet erg betrokken stemmers uitgelegd.

De maatschappelijke betrokkenheid in het tijdschrift lijkt in 1966 hoger te zijn dan in 1962 het geval was.¹⁰⁵ Naarmate de lezer verder kwam richting 1966, was er namelijk ook aandacht voor de publieke positie van de vrouw (al dan niet de plattelandsvrouw). De gegeven voorbeeldartikelen in de periode van 1962 tot 1966 laten duidelijk zien dat de redactie haar weg zocht in de enorme hoeveelheid artikelen met religieuze, huishoudelijke en politieke onderwerpen van diverse levensbeschouwelijke groeperingen in de maatschappij. Ondanks het feit dat de KNBB een moderne bijdrage wilde leveren aan het leven van de boerin, besteedde zij toch ook aandacht aan traditionele rolverdeling voor de vrouw. De nadruk lag dan ook op de traditionele artikelen en minder op ‘serieuze’ maar dus ook controversiële teksten.

‘Sluik’-reclame als doorgeefluik voor traditionele standpunten

Artikelen en rubrieken waren niet de enige wijze waarop de redactie haar standpunten aan de lezer kon aanbieden. Het tijdschrift bevatte nog een invloedrijk component. De gebruikte reclames, plaatjes en foto’s zeiden ook iets over de traditionele of katholieke rolverdeling van de vrouw of emancipatoire ideologie die de redactie wilde overdragen.¹⁰⁶ Deze reclames waren er in ieder geval niet alleen om de kosten van het tijdschrift te dekken: de redactie koos deze specifiek voor katholieke huisvrouwen.

¹⁰² KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 4 oktober.

¹⁰³ Blom, ‘Jaren van tucht en ascese’ 331.

¹⁰⁴ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 5 mei.

¹⁰⁵ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1122 1946-1971.

¹⁰⁶ Hülken, ‘Fascinerend en veelzijdig’, 1-10.

Foto 2¹⁰⁷

VOOR UW KOSTBARE WASMACHINE

nieuwe verbeterde Skip garandeert u een vlekkeloos-witte was!

Constaete zelf de vernieuwde waskracht van Skip! Skip is opvallend verbeterd. Nieuwe Skip heeft een enorme waskracht. Zelfs koffie-, wijn- en vruchtenvlekken, die toch bijzonder hardnekkig zijn, verdwijnen zonder extra moeite en tijd. Nieuwe verbeterde Skip garandeert u een vlekkeloos-witte was!

Met Skip volmaakt wassen en vlaggen spoelen! Skip is MATIG SCHUIMEND. Bij Skip zit de waskracht niet in het schuim, maar in het sop. Uw was draait vrij rond, zonder gehinderd te worden door verstikkend schuim. Daarom wast u met Skip intensiever, beter. Ook het spoelen gaat vlieger en toch grondiger, omdat er minder schuim in het wasgedeelte zit.

skip

Skip leedert uw kostbare wasmachine. Nieuwe Skip beschermert uw kostbare wasmachine, want het voorkomt de vorming van de hinderlijke aanslag op de verwarmings-elementen. Daarom is het geen wonder dat vernaamste wasmachinefabrikanten Skip schenken: AEG, Bauknecht, Candy, Constructa, Erco, Frigidaire, Juno, Miele, Rondo en Unifak.

EN SLECHT PRODUCT - UW WAARSCHUWING VOOR VEILIG EN MODIEER WASSEN

Foto 3¹⁰⁸

DE NIEUWE MANIER VAN HUISHOUDEN IS ZELF DIEPVRIEZEN!

Diepvriezen is modern. En ongelooflijk voordelig. Omdat u alles wat de groentetuin en de boomgaard, de slager en de visboer, de kippenren en het varkenshok vandaag goedkoop levert vers kunt bewaren tot die dure herfst en die nog duurdere winter. Vraag het de huisvrouw die al geregeld invriest: iedere keer dat ze iets uit haar diepvrieskast of -kast haalt verdient ze guldens!

Esta HF 350

Reeds 20.000 huisvrouwen in Nederland kochten deze Esta 350, de meest verkochte diepvrieskast in Nederland. Dit inwendig is liefst 350 liter. Deze Esta is oersterk en verbruikt zuinig in gebruik.

DE PRIJS?

SLECHTS 850.-

Het complete Linda/Esta diepvrieser-programma omvat de volgende typen: kast 50 l, kast 100 l, kast 150 l, kast 200 l, kast 250 l, kast 300 l, kast 350 l, kast 400 l, kast 450 l, kast 480 l, kast 510 l.

DUBBELE GARANTIE!

- wie een Esta (of Linda) diepvrieskast of diepvrieskast koopt le 5 jaar lang gratis verzekerd tegen bederf van de inhoud van de vrieser volgens de polisvoorwaarden.
- de fabrieksgarantie volgens de garantievoorwaarden op de koelmachine is eveneens 5 volle jaren.

BON

In open enveloppe (postzegel 7 c.j.) te zenden aan:
Gebr. Van Swaay Amersfoort N.V. Postbus 124 te Amersfoort.

U gelieve gratis en franco gedetailleerde inlichtingen over vv7 zelf diepvriezen te zenden aan:

Naam
Adres
Plaats

S VAN SWAAY KOELTECHNIEK

508 VAN SWAAY AMERSFOORT N.V. NUYENHUISWEG 11 - POSTBUS 124 - AMERSFOORT - TELEFOON 0854-1100

In de periode van 1962 tot 1966 waren deze reclames voor twee concrete doelgroepen bedoeld namelijk voor katholieke vrouwen die enerzijds moeder waren, maar ook boerin.¹⁰⁹ Zij werden in iedere uitvoering van plaatjes, foto's en teksten in de advertenties naar voren gehaald door de redactie. Voor deze twee karakteristieke maatschappelijke groeperingen waren talloze interessante onderwerpen te vinden, waarbij het duidelijk om traditionele normen en waarden ging die door de katholieke kerk zo niet voorgeschreven, dan toch in ieder geval gesteund werden. Voor de vrouwelijke of moederlijke kwaliteiten legde de reclames de nadruk voornamelijk op huishoudelijk werk en kinderen. Tientallen advertenties gaven bijvoorbeeld de nieuwste was – en droogmachines weer (foto 2) in ongekende functies die de was sneller en beter schoonmaakten.¹¹⁰ Naast deze reclames kwamen de aanbiedingen voor wasmiddelen minstens twee keer voor in elk tijdschrift. De advertenties claimden vaak dat die producten de witste was konden verzorgen en geen beschadigingen gaven aan de wasmachine. Bewijs werd door middel van wasteams gegeven, waarbij door de fabrikant ingehuurde huisvrouwen langsgingen bij lezers en hun was deden. De boodschap van de wasgerelateerde advertenties lag nadrukkelijk op de gezondheid van het gezin: schone was

¹⁰⁷ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 3 september.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Strous, 'Voor het belang der boerin', 67-70.

¹¹⁰ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 3 september.

kon de kinderen niet ziek maken; daarnaast zagen ze er verzorgd uit. Dit was volgens de traditionele ideologie dan ook een van de belangrijkste taken van een huisvrouw.¹¹¹

Het tijdschrift sprak de lezers dus in ieder geval aan als huisvrouwen en in het verlengde daarvan als moeders. Waarschijnlijk werd er daarom in advertenties ook veel ingespeeld op de verzorging van goed eten.¹¹² Er moet echter rekening mee worden gehouden dat boerinnen een dubbele taak vervulde op de boerderij: zij waren huisvrouw én werkten mee in het bedrijf. Toch stond de zorg voor het gezin voorop. Met de stijging van welvaart binnen veel gezinnen bestond de mogelijkheid om zelfs dure, moderne en elektrische voorzieningen aan te schaffen.¹¹³ Zo was zelfs voor de meeste boerinnen die nog op de traditionele wijze hun zelf verbouwde voedsel weckten, de aankoop van een diepvries uitermate handig.¹¹⁴ Om hen tot aanschaf over te halen gaf de reclame de belangrijkste kenmerken van het product zo gunstig mogelijk weer. Belangrijk was de hoeveelheid eten die in de diepvries geplaatst kon worden en de antiroestlaag van het apparaat. Zoals te zien is op foto 3 werd het gebruik van deze diepvrieskasten vaak gekenschetst als ‘de modernste en nieuwe manier van huishouden’.¹¹⁵ In andere advertenties kwamen ook rolbevestigende gedragingen en uitingen van mannen en vrouwen naar voren: mannen informeerden daarin de (huis)vrouw over een bepaald product en lieten zien welke keuze de beste was voor het gezin en waarom. Zo kon de vrouw immers haar man en kinderen het hele jaar door toch van voldoende groenten voorzien, aangezien dit eten in de winter schaars kon zijn.¹¹⁶ Bovendien volgde de huisvrouw en boerin zo het advies op van haar verstandige echtgenoot.

Voor boerinnen en tuindersvrouwen waren advertenties voor de tuin blijkbaar ook zeer interessant: met verschillende soorten spray en mest zoals Etisso adverteerde het maandblad voor de verzorging van groente en fruit.¹¹⁷ Enkele advertenties gekoppeld met de rubriek ‘Wij vrouwen van ons mooie land’ combineerden de rollen van moeder en boerin, waarbij de nadruk werd gelegd op de fysieke inspanning van huishouden en die van de verzorging van de tuin.¹¹⁸ Uit bovenstaande voorbeelden is duidelijk af te leiden dat de traditionele gedachte, waarin de vrouw haar man en kinderen ondersteunde zowel op de boerderij als in het gezin in

¹¹¹ Booij, ‘Mannen en vrouwen’, 166-167. Onderdeel van deze traditionele ideologie is de rol van de kerk. Zij beschouwde het gezin als hoeksteen van de samenleving; Maria werd nagenoeg stevast afgebeeld als zorgzame moeder met een goed verzorgd Jesuskind op schoot.

¹¹² KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-8523.

¹¹³ Thomassen, Heunks, Van Deth en Elsinga (red.), *De verstomde revolutie*, 1-12.

¹¹⁴ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 1 januari.

¹¹⁵ Ibidem, jaargang 4 september.

¹¹⁶ Ibidem, jaargang 5 april.

¹¹⁷ Ibidem, jaargang 6 november.

¹¹⁸ Ibidem, jaargang 2 februari.

het algemeen, nog altijd in ere gehouden werd. De advertenties speelden daarbij in op de traditionele rol die een boerin vervulde binnen het bedrijf. Moderne apparaten gaven de gebruiker namelijk de tijd om meer aandacht te besteden aan man, kinderen en visite. De elektrische apparaten maakten het fysieke werk in zijn algemeenheid lichter voor de lezer.¹¹⁹

De advertenties weerspiegelen in de periode van 1962 tot 1966 geen overduidelijke emancipatorische of feministische ideologieën. De reclames legden voornamelijk de nadruk op de traditionele economische en sociale functies van de (huis)vrouw/boerin.

Een basis van traditionele ideologie met emancipatorische uitzonderingen

De periode van 1962 tot 1966 stond maatschappelijk in het teken van (kleine) veranderingen. Onder meer het Tweede Vaticaanse Concilie, de start van feministische organisaties en de stijging in welvaart hadden invloed op de KNBB en haar tijdschrift. De edities van ‘Wij vrouwen van het land’ die in deze periode zijn gepubliceerd bevatten dan ook voornamelijk artikelen over traditionele onderwerpen waar een vleugje emancipatie of maatschappelijke betrokkenheid aan toegevoegd werd. Uit de reclames kwam een duidelijke en typische weergave van een huisvrouw naar voren, waarbij voornamelijk traditionele normen en waarden – gesteund door de katholieke kerk - werden overgedragen zoals de aangeving dat de voornaamste taak van de vrouw lag bij de verzorging van het gezin. De redactie bracht vanwege de modernisering van de samenleving echter wel degelijk voorzichtige aanpassingen aan in de behandeling van diverse onderwerpen.

De redactie legde de nadruk in artikelen en reclames op de positie van de boerin binnen het gezin en het boerenbedrijf. Toch stipten enkele schrijvers in het tijdschrift de maatschappelijke betrokkenheid aan die de boerinnen en tuindersvrouwen voor de Nederlandse samenleving moesten hebben, zoals in de rubriek ‘ABC van de politiek’. De redactie zocht dus duidelijk een balans tussen ontspannende en informatieve artikelen waarbij zij wel degelijk (enigszins) emancipatorische onderwerpen behandelde. Met behulp van de kinderrubriek van Jac Linders probeerde de redactie het tijdschrift speels en simpel te houden, terwijl zij eveneens politieke en maatschappelijke problemen onder de aandacht bracht.

¹¹⁹ Thomassen, Heunks, Van Deth en Elsinga (red.) *De verstomde revolutie*, 1-12.

Hoofdstuk 3

De uitbreiding van de invloed van het feminisme op het katholicisme

Vanaf 1967 kwamen de politieke, (sociaal)economische en religieuze veranderingen binnen de Nederlandse maatschappij nog nadrukkelijker op de KNBB en ‘Wij vrouwen van het land’ af. De redactie van het tijdschrift moest samen met haar lezers een aanpak vinden om hier op een gepaste wijze mee om te gaan. Werden er meer emancipatorische en feministische invloeden toegelaten in het tijdschrift? Om dat vast te kunnen stellen is een vergelijking met de periode vóór 1967 noodzakelijk. Deze nieuwe inzichten maken dan meteen de positie van de KNBB in de ‘roerige’ Nederlandse maatschappij duidelijk.

Een tijd van grote veranderingen

Deze ingrijpende ontwikkelingen op politiek, (sociaal)economisch en religieus niveau drongen natuurlijk ook door tot ‘Wij vrouwen van het land’. Feministische groeperingen zoals MVM en Dolle Mina kregen bij het publiek veel aandacht door de diverse media en de demonstraties. Een uitzondering daarop vormden radicale organisaties zoals Paarse September. Deze startten pas rond 1971 met het publiekelijk propaganderen van haar standpunten.¹²⁰ De KNBB had tot nu toe op bescheiden schaal vanuit katholieke opvatting in het lijfblad geprobeerd nieuwe maatschappelijke en emancipatorische ideeën voor te leggen aan haar lezers.¹²¹ Allereerst is het dus interessant na te gaan óf en in hoeverre deze ‘nieuwlichterij’ concreet in structuur van organisatie en redactie én in de inhoud van het maandblad is terug te vinden.

De belangrijkste – min of meer emanciperende - wijziging voor de KNBB lag in de aanpassingen van de naam. In 1969 gebruikte de redactie voor het tijdschrift niet langer de ondertitel ‘Maandblad van de Katholieke Nederlandse Boerinnenbond’ meer, maar werd de vrouwenorganisatie ‘Katholieke Plattelandsvrouwen in Nederland’ (KPN) genoemd.¹²² Gegeven was overigens al dat geen enkele deelorganisatie uit de gewesten zich nog ‘boerinnenbond’ noemde. Binnen de organisatie ontstond er weliswaar veel discussie over de naamsverandering, maar uiteindelijk zette het bestuur die toch door.¹²³ In de rubriek ‘Onder ons gezegd’ legde de voorzitter van de KPN de keuze in naamsverandering uit. ‘Juist wij, de

¹²⁰ Ribberink, *Feminisme*, 29-35.

¹²¹ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-4486-4489.

¹²² KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-4486-4489; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 8 februari.

¹²³ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 8 februari.

katholieke plattelandsvrouwen, zitten in een stroomversnelling, van waaruit we onder goede leiding wel weer in kalmer vaarwater terecht zullen komen. Om ons klaar te maken voor een christendom dat niet meer binnenkerkelijk en individueel gericht wil zijn, hebben we elkaar hard nodig. Samen zullen we ons moeten verdiepen in de problemen van de gemeenschap, praten en denken over maatschappelijke en politieke structuren, over honger en welvaart, oorlog en vrede. Dat we daarbij aan de speciale zorgen van de boerinnen en tuindersvrouwen extra aandacht zullen blijven schenken, wordt misschien nu wel niet meer door de **naam**, maar wel door de **daad** van onze organisatie waar gemaakt!’¹²⁴ Uit deze uitleg bleek dat KPN een duidelijke stap wilde zetten richting de Nederlandse maatschappij met alle politieke, (sociaal)economische en religieuze veranderingen die daarin plaats vonden.

Naast organisatorische wijzigingen zoals de verwelkoming van de nieuwe voorzitter G. Schlebusch-Sloot, traden er in het ledenbestand ook verschuivingen op in deze periode: de grondlegsters van de organisatie merkten dat de leden van de KPN zich op steeds jongere leeftijd aanmeldden.¹²⁵ De oudere generatie hoefde dus niet bang te zijn voor vergrijzing en een uiteindelijke vermindering van leden. Een duidelijke stijging was zelfs merkbaar in 1970 toen redactie een aantal van 49.500 leden vermeldde in het tijdschrift.¹²⁶

Niet alleen de KPN veranderde vanaf 1967, ook in de redactie van ‘Wij vrouwen van het land’ waren er wijzigingen te vinden. In 1969 vermeldde het maandblad bij de algemene informatie Betty Kortekaas-De Haan niet langer als hoofdredactrice. Vanaf dat jaar bezette José van Rooy deze positie.¹²⁷ Helaas maakte de redactie weinig over haar of de reden van haar aantreden duidelijk, maar aan mevrouw Kortekaas-De Haan werd wél een artikel gewijd over haar afscheidsbijeenkomst. Toen zij haar taak had neergelegd, bleef zij nog deel uitmaken van de redactiecommissie. Invloed op de inhoud van het tijdschrift had zij dus nog wel, waardoor zij nauw contact hield met de lezer. De redactie nam een officieel bedankje op in de laatste editie van het maandblad om haar te eren als mede-oprichtster van ‘Wij vrouwen van het land’.¹²⁸

KPN en ‘Wij vrouwen van het land’ ontwikkelden zich dus in deze periode vooral organisatorisch al zullen deze aanpassingen ongetwijfeld enige invloed hebben gehad op inhoudelijke aspecten, dat alles tegen de achtergrond van de veranderende Nederlandse samenleving.

¹²⁴ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 8 februari.

¹²⁵ Ibidem, jaargang 10 december. Er is geen verdere informatie gegeven in de archieven of de literatuur over G. Schlebusch-Sloot.

¹²⁶ Ibidem, jaargang 9 maart.

¹²⁷ Ibidem, jaargang 8 februari.

¹²⁸ Ibidem, jaargang 10 december.

‘Wij vrouwen van het land’ in zwaar weer

Tegen de achtergrond van de hierboven genoemde veranderingen is het van belang de financiën en de inhoud van het maandblad (opnieuw) te onderzoeken. Tabel 2 geeft een overzicht voor de periode 1967 tot 1971 van de artikelen, reclames, plaatjes, foto's en overige publicaties in 'Wij vrouwen van het land'. Het eerste element dat opvalt aan de gegevens in de tabel is de stijging van het aantal paginanummers in 1969 en de daling ervan in 1970 en 1971.¹²⁹ De basis voor de oorzaak voor deze vermindering ligt in de wijze waarop de KPN het tijdschrift financierde. Alle leden van de KPN kregen het lijfblad en betaalden een kleiner deel van de contributie in vergelijking met niet-leden.¹³⁰ Boerinnen die geen lid waren van de KPN moesten dus voor een losse editie meer geld betalen (drie gulden).¹³¹ Het tijdschrift werd daarnaast ook nog bekostigd door de KPN en ondersteund door reclamegelden. Een stijging van het ledenaantal resulteerde op den duur dus in een minder omvangrijk maandblad, omdat een groot aantal van hen maar beperkt contributie aanleverden en de financiële steun van de KPN niet automatisch verhoogd werd.

Eind 1970 constateerde de redactie zelfs dat het tijdschrift te duur begon te worden: allereerst bleven de kosten van het papier en het binden stijgen. Een wisseling van drukker leek dan ook de oplossing.¹³² Om de doelstellingen van de KPN over te blijven dragen trachtte de redactie het tijdschrift natuurlijk zo lang mogelijk te publiceren. Ze waarschuwde zelfs alle leden dat ze wellicht ook drie gulden moesten gaan betalen net als niet-leden om het tijdschrift in stand te kunnen houden.¹³³ Ten tweede zorgde het verminderde aanbod aan reclames voor hogere drukkosten. Televisie en radio waren immers voor bedrijven meer populaire media geworden om hun producten te adverteren. Hierdoor kregen maandbladen zoals 'Wij vrouwen van het land' minder aanbod om advertenties te publiceren.¹³⁴ De financiering van het tijdschrift kwam alleen al om die reden meer op het budget van de KPN te liggen. Vanwege deze terugloop van inkomsten en stijging van uitgaven bleek het ledenaantal op den duur funest voor het maandblad. De redactie kwam in de laatste twee jaar dan ook echt in zwaar weer: er moesten immers meer exemplaren gedrukt worden met een sterk teruggelopen budget.

¹²⁹ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 9 maart.

¹³⁰ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-4486-4489.

¹³¹ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 6 juni.

¹³² Ibidem, jaargang 10 april.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Thomassen, Heunks, Van Deth en Elsinga (red.) *De verstomde revolutie*, 1-12; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 10 april.

Tabel 2

	Aantal pagina's	Aantal artikelen	Aantal emancipatorische artikelen in procenten	Aantal reclames	Aantal emancipatorische reclames in procenten	Aantal foto's en plaatjes	Overige bijdragen (redactie informatie, gedichten, gebed)
1967	32	16	43,75%	23	17,2%	29	3
1968	32	11	63,6%	24	25%	28,5	2
1969	36	16,5	30,3%	22,5	26,7%	50,5	4,5
1970	30	12	66,7%	17	35,3%	32,5	1.5
1971	27	9,5	73,7%	16	37,5%	26,5	2

Door de verhoogde kosten en de afname in pagina's leek het tijdschrift uit te stralen hoeveel moeite de redactie had een antwoord te vinden op de technische veranderingen die plaatsvonden binnen de samenleving. Hierdoor had zij eveneens minder ruimte om haar lezers uitvoerig aan te spreken. Nog steeds mocht de boerin (ongevraagde) reacties versturen, er was echter minder navraag naar haar mening. Daarnaast hield de redactie na 1965 geen nieuwe enquêtes meer.¹³⁵ Ook werden er steeds minder artikelen geplaatst die de vragen van lezers behandelden. Vóór 1967 was er nog sprake van bijdragen over bijvoorbeeld huidverzorging en financiën die de opgestuurde vragen van de boerinnen gedetailleerd beantwoordden; na dit jaartal kwam dit helemaal niet meer voor en trad er een mate van afstandelijkheid tot de lezers in. Na 1969 werd deze afstand alleen maar groter. Zo had de plaatsing van de rubriek voor de kinderen door Jac Linders altijd gezorgd voor enige persoonlijke aandoende betrokkenheid van de redactie bij de lezer. Deze rubriek verdween echter geruisloos na 1969. Artikelen richtten zich meer op politieke, (sociaal)economische en religieuze kwesties.¹³⁶ Ze droegen bij aan de afstand die er tussen de redactie en de lezers ontstond. Ook hanteerde de redactie een meer gereserveerder en deftiger schrijfstijl zoals het gebruik van jargon voor politieke, (sociaal)economische en religieuze onderwerpen of het feit dat de lezer altijd gevouwsvoeyd werd in vergelijking met de periode vóór 1967.

Als gevolg van het feit dat er weinig of geen min of meer emanciperende artikelen over kinderen of onderwerpen als huidverzorging geplaatst werden, stegen vanaf 1967 – met

¹³⁵ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-4486-4489.

¹³⁶ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 8 februari.

als uitzondering 1969 in tabel 2 - de percentages voor wat nadrukkelijker emancipatorisch-bedoelde teksten vaak tot boven de 40%. Een verklaring voor het lage percentage in 1969 zou de onderzoeksmethode kunnen zijn. Deze analyse onderzocht voor de jaren 1967, 1968, 1970 en 1971 namelijk geen vakantie-edities. In de vakantienummers van 1969 vervingen artikelen over reizen met het gezin de rubrieken die politieke, (sociaal)economische of religieuze kwesties behandelden zoals in de maand februari 1969 wel gedaan werd. Hierdoor kan het percentage in dit jaar lager zijn dan in omringende jaren.

In de advertenties is - ondanks de daling in het aantal reclames per editie - eveneens een procentuele stijging te zien wanneer (emancipatorische) onderwerpen zoals vacatures onderzocht worden. Deze stimuleerden vrouwen immers om economisch zelfstandig te zijn waardoor zij minder afhankelijk werd van de man.

Doorsijpelen van een bijna feministisch gedachtegoed in artikelen

Uit de financiële situatie van 'Wij vrouwen van het land' en tabel 2 valt al af te lezen dat de redactie en onder de vleugels van de KPN een periode van verandering doormaakte. Werkten deze wijzigingen ook door in de inhoud van het tijdschrift? Voor de periode tussen 1967 en 1971 is het van belang om dezelfde aspecten te vergelijken met de beginperiode van het maandblad: artikelen en reclames en hun invloed op de lezer zullen dus onderzocht worden.

Logischerwijs zouden maatschappelijke veranderingen in het tijdschrift aan de orde gesteld en behandeld moeten worden. Enkele ontwikkelingen waren immers opmerkelijk in vergelijking met de beginperiode van het tijdschrift. Zo was het stilvallen van het verschijnen van politieke artikelen na de val van Kabinet Cals in 1966 opvallend.¹³⁷ Vóór 1967 gaf de redactie veel informatie over de problemen van het kabinet en de rol van de kiezer binnen de samenstelling van de Tweede Kamer. De nadruk lag daarna op de belangrijke keuze die door elke Nederlander gemaakt moest worden en de mate waarin de toekomst van Nederland hier vanaf hing. Na 1967 publiceerde de redactie weinig artikelen in het maandblad die specifiek op de politieke situatie in Nederland gingen.¹³⁸ Dat het tijdschrift uiteindelijk wegviel was al helemaal een stap achteruit voor de voornaamste doelstelling van de KPN, namelijk (communicatief) sterke verbondenheid tussen de vier verschillende katholieke boerinnenorganisaties bewerkstelligen.¹³⁹

¹³⁷ Blom, 'Jaren van tucht en ascese' 331.

¹³⁸ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 8 februari.

¹³⁹ KDC, KNBT(1857) 1896-1995, KNBT-1122 1946-1971.

Deze achteruitgang in fysieke communicatie tussen de boerenbonden werd in ‘Wij vrouwen van het land’ duidelijk uit de steeds langere artikelen van de verschillende afdelingen over bijvoorbeeld jubileumvieringen en cursussen georganiseerd door de KPN. De redactie hechtte meer belang aan het bondsnieuws vanaf 1967 en dit was ook zichtbaar in de ruimte die zij voor deze artikelen gaf ondanks het gegeven dat het tijdschrift steeds minder pagina’s had.¹⁴⁰ Dit sloot aan bij een van de belangrijkste doelstellingen die in de statuten werd vermeld in 1954: de toenmalige KNBB, nu KPN wilde door middel van het maandblad voor meer communicatie zorgen tussen de afdelingen. De nadruk op de eigen organisatie werd uiteindelijk nog explicieter gelegd dan dat bij de start van het tijdschrift was gebeurd.¹⁴¹

Een ander element dat meer aandacht kreeg in de artikelen vanaf 1967 was de rol van voeding en maaltijden. Met name de maanden waarin Pasen, Kerstmis, Pinksteren en Oud en Nieuw vielen, zorgden voor uitgebreide beschrijvingen van recepten. Daarnaast beschreven deze artikelen ook de schikking van de tafel en de tafeletiquette.¹⁴² Toch laten deze teksten ook een duidelijke rol voor de (huis)vrouw en boerin zien: tijdens de feestdagen diende zij voor het eten en de aankleding te zorgen.¹⁴³ De traditionele rol in de verzorging voor het gezin schemert duidelijk door in deze artikelen.

Een categorie die in beide periodes terug bleef komen, was die specifiek van het katholieke gedachtegoed. Vóór 1967 kwamen er verschillende gedichten en gebeden voor in het tijdschrift. De redactie besprak belangrijke kerkelijke gebeurtenissen zoals het Tweede Vaticaanse Concilie uitgebreid. Rond 1968 benoemde zij in de artikelen over de kerk en de rol van de leek modernere ideeën.¹⁴⁴ Vóór dit jaartal waren de teksten voornamelijk nog beschrijvend en kwam een eigen standpunt van de KPN minder duidelijk naar voren. Na 1967 beschreef de redactie standpunten vóór een invloedrijkere positie van een leek binnen de katholieke kerk. Zij legde uit hoe de positie van God veranderd was: van hoog boven alles en iedereen verheven macht naar meelevende vader die het beste met zijn kinderen voor had. De jongere generatie kon daar sneller en makkelijker in mee veranderen, maar het was wenselijk dat de ouderen dit ook gingen doen. Als uitkomst van het Tweede Vaticaanse Concilie werd er een lekencongres georganiseerd in Rome, waar de voorzitter van de KPN aanwezig was.¹⁴⁵ Hier bespraken alle aanwezigen de rol van de vrouw binnen de kerk, binnen het

¹⁴⁰ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 6 – 10.

¹⁴¹ Speciale tekeningen werden gemaakt voor de vier afdelingen. Ook bestond het bondsnieuws uit minstens vier bladzijdes per editie, terwijl dit in de beginperiode maximaal twee pagina’s waren.

¹⁴² KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 9 september.

¹⁴³ Dekker, ‘Vrouw en opvoeding’, 70-83.

¹⁴⁴ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 7 januari.

¹⁴⁵ Ibidem, jaargang 6 december.

huwelijk en het gezinsleven uitgebreid. Desondanks liet ‘Wij vrouwen van het land’ in politieke, kerkelijke en bondsnieuwsartikelen qua normen en waarden slechts kleine aanpassingen in de gelijke standpunten toe. Zij legde de nadruk dus nog steeds voornamelijk op de conservatieve traditionele opvattingen over de vrouw met slechts een vleugje emancipatie.

Uitzonderingen waren artikelen over voorbehoedsmiddelen en seksualiteit die de redactie pas na 1967 in het tijdschrift publiceerde. Zij besprak het gebruik van voorbehoedsmiddelen als het spiraaltje en de pil of vrouwelijke hygiëneproducten als de tampon werd met de lezers.¹⁴⁶ Een typische en vreemde argumentatie vóór het gebruik van het spiraaltje was de verminderde kans op sterfte van moeders die anders een gevaarlijke abortus zouden laten plegen. Interessant was de combinatie van emancipatorische ideologie op basis van katholiek gedachtegoed in deze argumentatie. De katholieke kerk verbood het gebruik van voorbehoedsmiddelen namelijk ten strengste. Wanneer het echter een menselijk leven kon redden werd het gedoogd. Dit artikel benoemde ook het gebruik van de pil, maar het spiraaltje zou een goede middenweg zijn tussen schadelijke hormonen en een gevaarlijke abortus volgens schrijver dokter Ruland-Knaven.

In het artikel gaf Ruland-Knaven eveneens uitleg over voor – en nadelen die het gebruik van de tampon had. Wat moesten de lezers aan hun jonge dochters vertellen? De redactie raadde de lezers aan om jonge meisjes te leren hoe zij het product moesten gebruiken; zo lag de keuze bij de dochters.

Het onderwerp seksualiteit kwam ook aan bod in deze artikelen. De redactie gaf uitleg over zelfbevrediging en ook omschreef zij de plaatsen waar de meeste vrouwen en meisjes deze ‘fijne gevoelens’ in het lichaam kregen. Artikelen over boeken met als onderwerp seksualiteit kwamen ook in het tijdschrift voor.¹⁴⁷ Deze teksten bespraken de mannelijke én vrouwelijke geslachtsorganen en hun functies, alsmede de geestelijke verhouding tussen man en vrouw: menselijke liefde was een samenkomst tussen een goede geestelijke en een seksuele verhouding die tussen een paar bestond.¹⁴⁸ Ook stelde deze artikelen dat seks enkel ‘onkuis’ genoemd kon worden, wanneer er geslachtsgemeenschap plaatsvond zonder liefde.¹⁴⁹

In deze periode hechtte de redactie meer belang aan de vrijheid van de vrouw buiten het gezin: de boerderij en de kinderen mochten geen beperking worden op sociaal vlak en haar mogelijkheid tot werken. Vrouwen mochten en moesten zelfs werken volgens de

¹⁴⁶ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 8 juli/augustus.

¹⁴⁷ Ibidem, jaargang 7 januari.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem, jaargang 7 juli-augustus.

redactie. Om de samenleving te kunnen verbeteren waren er meer werkkrachten nodig, bijvoorbeeld om ouderen te helpen en te ondersteunen.¹⁵⁰ Een uitgebreide bespreking van de ervaringen van werkende gehuwde vrouwen kwam overigens niet terug in het tijdschrift. Ondanks het feit dat er slechts enkele artikelen met onderwerpen als seksualiteit en werk waren geplaatst, gaven die toch een veel progressiever karakter aan het maandblad dan de kerkelijke en huishoudelijke artikelen.

Traditionele advertenties met een emancipatorische ondertoon

De aanpassingen en modernisering in artikelen in het tijdschrift waren weliswaar dus evident, maar welke inhoudelijke en uiterlijke veranderingen kwamen tijdens de analyse naar voren in de advertenties na 1967?

Allereerst is het van belang vast te stellen of er ‘traditionele’ of ‘emancipatorische’ normen en waarden via advertenties werden doorgegeven. Visuele veranderingen droegen bij aan de overtuigingskracht van de redactionele boodschap en hierin was een duidelijk verschil met de periode vóór 1967 te ontdekken. Kleinere reclames kwamen nu veelvuldig voor.¹⁵¹ Vaak plaatste de redactie deze kleinere versies tussen artikelen in. De reclames bestonden bijvoorbeeld uit de naam van het product, een interessant plaatje ervan of een huisvrouw en bij grotere advertenties gaf de tekst uitleg over het afgebeelde item. De redactie maakte steeds vaker gebruik van deze visuele elementen tussen de teksten in. De laatste twee jaren van het tijdschrift gebruikte het wasmiddel ‘Biotex’ zelfs *kleur*.¹⁵² Deze nieuwe technieken konden zorgen voor een grotere invloed op de lezer en een snellere overname van traditionele en/of feministische normen en waarden die bedrijven (en de redactie) via reclames over wilden brengen.

Niet alleen het uiterlijk, de kleur en het gebruik van plaatjes of foto’s, maar ook de inhoud van de advertenties veranderde. In de periode tussen 1967 en 1971 kwamen modernere reclames zoals voor werkgelegenheid, sigaretten en bier voor de eerste keer voor in het tijdschrift. Deze kunnen gezien worden als een toevoeging op de oude en traditionele advertenties. Een voorbeeld van een modernere reclame is die van het sigarettenmerk Golden Fiction. Pas vanaf 1967 plaatste de redactie de advertentie voor dit merk in het tijdschrift.¹⁵³ Op foto 4 is de scène van deze reclame te zien: een vrouw zit op een stoel de krant te lezen, koffie te drinken en een sigaret te roken. Het feit dat deze *huisvrouw* een pauze neemt tijdens

¹⁵⁰ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 9 september.

¹⁵¹ Ibidem, jaargang 8 – 10.

¹⁵² Ibidem, jaargang 9 september.

¹⁵³ Ibidem, jaargang 6 juni.

de uitvoering van haar huishoudelijke taken, kan gezien worden als een traditionele ideologie. Ondanks het sterke traditionele karakter van de sigarettenadvertentie bevat het plaatje echter eveneens emancipatorische ideeën: het richt zich op de onafhankelijke huisvrouw met een eigen stijl, mening en gedrag gecreëerd door de politieke, (sociaal)economische en religieuze kwesties en discussies die in de krant die ze vasthoudt worden behandeld.¹⁵⁴

Een andere verandering in de reclames zat hem in het publiek waar de advertenties zich op richtten: vóór 1967 op de boerin als huisvrouw waar een enkele keer de man bij werd betrokken, na 1967 waren dat ook andere leden van het gezin. Bepaalde advertenties richtte zich op de man, zoals de advertentie van Amstelpils op foto 5.¹⁵⁵ De titel ‘Vanavond om 6 uur’ impliceerde een traditionele mannelijke én vrouwelijke rol binnen het gezin, omdat de werkende man op de vaste tijd van zes uur - na het eten - zijn bier kreeg van de verzorgende huisvrouw. De advertentie liet met de korte zinnen en simpele plaatjes een traditionele boodschap achter in de verhouding tussen man en vrouw.

Ook de manier waarop de redactie boer en boerin qua uiterlijk afbeeldde veranderde: kleding voor de boer én de boerin, zoals een stevige overall of schoenen, was begin 1970 het beeld in het tijdschrift. Voorheen gaf de redactie vrouwenwerkkleding in de vorm van pakjes met geborduurde bloemetjes weer bedoeld om te dragen bij het huishoudelijk werk. De redactie wisselde deze traditionele visie in voor meer emancipatorische ideeën: man en vrouw werkten samen in het bedrijf en konden niet als onafhankelijke eenheid binnen de boerderij worden gezien.¹⁵⁶ Hiervoor had zij allebei dezelfde sterke en stugge kleding nodig. De boerin speelde dus een steeds grotere rol in het bedrijfsplaatje door middel van de ondersteuning van het tijdschrift.

¹⁵⁴ Derks, ‘Een glas-in-lood-plafond?’, 138-143.

¹⁵⁵ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 6 december.

¹⁵⁶ Ibidem, jaargang 9 maart.

Foto 4¹⁵⁷

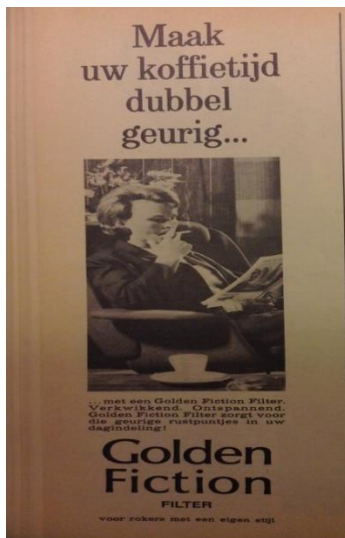

Foto 5¹⁵⁸

Hoewel traditionele reclames van bijvoorbeeld wasmiddelen, wasmachines en hygiëne nog conservatieve normen en waarden lieten zien, bracht de redactie steeds meer subtiële aanpassingen aan een modernere, progressieve en meer geëmancipeerde voorstelling van de vrouw aan. Het overgrote gedeelte van de advertenties richtte zich nog wel op de (huis)vrouw en boerin zoals reclames met als thema gezondheid en hygiëne. Voorbeelden hiervan waren die voor tandpasta, hoofdpijnpoeders en babypoeders. Deze advertenties legden wederom de nadruk op de verzorgende taak van de huisvrouw en boerin, maar waren toch ook emancipatorisch vanwege het feit dat de nadruk op een werkomgeving zoals een bedrijf of boerderij werd gelegd.

Andere 'vrouwelijke' reclames legden de nadruk op afslanken en boden natuurlijke middeltjes aan. Deze advertenties focusten op het uiterlijk van de lezer en impliceerden daarmee een geëmancipeerde én traditionele visie: een vrouw mocht namelijk zelf weten wat zij met haar lichaam deed, maar het doel van een slank lichaam was om aantrekkelijkheid uit te stralen voor de man. Conservatiever nog was de reclame van het bedrijf Miele, waarbij het meisje op de foto een geheim probeerde te bewaren: de afwasmachine was ingepakt als cadeau en de tekst vertelde: 'Mammie's mooiste geschenk'.¹⁵⁹ Dit was dus het mooiste cadeau dat een vrouw zich kon wensen volgens de advertentie. Het benadrukken van de traditionele positie van de huisvrouw, waarin zij zorgde voor huis en gezin, gaf deze reclame duidelijk weer.

¹⁵⁷ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 6 juni.

¹⁵⁸ Ibidem, jaargang 6 december.

¹⁵⁹ Ibidem, jaargang 9 januari.

De grootste modernisering was het duidelijkste aan te wijzen in de plaatsing van een aparte vorm van advertenties, namelijk vacatures gericht op de vrouw. Ondanks dat de redactie er al eentje in 1963 publiceerde, kwamen ze pas vanaf 1967 regelmatig voor in het tijdschrift.¹⁶⁰ De plaatsing van vacatures in een tijdschrift dat voornamelijk gelezen werd door (huis)vrouwen en boerinnen zegt iets over de intenties van de redactie: de (katholieke) Nederlandse samenleving accepteerde langzamerhand het (buitenshuis) werken van vrouwen met een gezin.¹⁶¹ Al was het tijdschrift een duidelijke weerspiegeling van deze verandering, wel werden er enkel advertenties geplaatst met vacatures voor banen die gezien konden worden als ‘vrouwelijke’ beroepen: de betreffende bedrijven zochten naar verpleegsters, verzorgsters, kokkinnen, verkoopsters en groepsleidsters. Getrouwde vrouwen kregen zo de mogelijkheid om buitenshuis te werken. De vacatures speelden niettemin in op het verzorgende karakter dat het werk van een (katholieke) vrouw moest hebben.¹⁶²

Het was toch opmerkelijk dat er vacatures geplaatst werden in een toch als conservatief afgeschilderd katholiek tijdschrift zoals ‘Wij vrouwen van het land’. Ze gaven de voornaamste indicatie dat het in de advertenties emancipatorische elementen bevatte. Katholieke getrouwde vrouwen werden immers voornamelijk nog steeds geacht thuis te blijven en te zorgen voor huishouden en gezin.

Redactie met emancipatoire standpunten binnen een katholieke traditie

De periode van 1967 tot 1971 kan voor het lijfblad van de KPN gekenschetst worden als vernieuwend. Niet alleen zorgde de opkomst van radio en televisie voor financiële problemen, maatschappelijke ontwikkelingen zoals de rol van de vrouw binnen de kerk hadden ook duidelijk effect op het tijdschrift.¹⁶³ Duidelijke veranderingen waren al te constateren bij de vergelijking van de beginperiode (1962-1966) en de latere periode (1967-1971). Zij waren weliswaar gradueel, maar verschillende aanwijzingen duiden op een zich voorzichtig aanpassende en gewijzigde mentaliteit van de redactie: eerst focuste zij enkel op traditionele en katholieke normen en waarden voor de vrouw, maar aan het einde van de jaren zestig kwamen verschillende emancipatoire ideologieën in (voornamelijk) artikelen naar voren. Daarnaast hadden zowel de organisatieveranderingen, als de wisseling van hoofdredacteur effect op het tijdschrift: de redactie schuwde emancipatoire onderwerpen zoals seksualiteit en

¹⁶⁰ KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 5 november; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 6 juni; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 7 januari en juli/augustus; en KNBB, *Wij vrouwen*, jaargang 8 februari.

¹⁶¹ Ribberink, *Feminisme*, 29-35.

¹⁶² Booij, ‘Mannen en vrouwen’, 166-167.

¹⁶³ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 59-62.

voorbehoedsmiddelen niet meer. In de eerste tientallen edities behandelden slechts enkele artikelen politieke of economische onderwerpen, vanaf 1967 was het emanciperende streven steeds populairder en evidenter. Dat de redactie onderwerpen zoals seksualiteit en voorbehoedsmiddelen behandelde in een katholiek tijdschrift was opmerkelijk. De mate waarin emancipatoire standpunten doordrongen in het tijdschrift uitte zich meer helder na 1967. Ook binnen de advertenties waren ondanks het overwegend conservatieve karakter van het tijdschrift en de adverterende bedrijven emanciperende opvattingen te vinden.

Ook de groep lezers, op wie de reclame zich richtte, was ruimer dan in de beginperiode het geval was: de redactie hield zich, naarmate de opheffing van het tijdschrift nader bij kwam, meer en meer bezig met populaire maatschappelijke standpunten en bood deze de lezer op een positieve toon aan. Logischerwijs hadden veel thema's nog steeds als onderwerp 'de boerin als huisvrouw en moeder', maar er waren ook tientallen artikelen die een voor deze periode vernieuwend en feministisch karakter uitstraalden.¹⁶⁴ Ondanks deze ogenschijnlijke balansverstoring tussen de toon van deze opmerkelijke teksten en die van conservatieve normen en waarden, bleven de traditionele thema's toch de overhand houden.

¹⁶⁴ Strous, 'Voor het belang der boerin', 67-70.

Conclusie

In dit onderzoek is er gezocht naar het antwoord op de vraag: Welke profileringsverandering is er tussen 1962 en 1971 te vinden bij de Katholieke Nederlandse Boerinnen Bond op basis van de publicaties in haar lijfblad ‘Wij vrouwen van het land’? Met name de periode tussen 1967 en 1971 gaf zowel binnen de KNBB als in haar lijfblad de opvallendste verschuivingen.

Het tijdschrift ‘Wij vrouwen van het land’ gaf de KNBB de mogelijkheid om een wisselwerking tot stand te brengen tussen de publieke functie die zij vervulde en de ontwikkeling van de boerin en huisvrouw. Een van de voornaamste doelen van de KNBB was immers haar leden door middel van het tijdschrift te ondersteunen bij de vele maatschappelijke veranderingen. Daarom werden politieke, (sociaal)economische en religieuze onderwerpen besproken in het maandblad.

In de beginperiode (1962 tot 1966) schotelden de redactie enkel politieke en religieuze gebeurtenissen aan de lezer voor. Zo behandelde zij het Tweede Vaticaanse Concilie en de val van het Kabinet Cals beknopt. Het maandblad hield daarmee een vooral traditionele koers aan. In advertenties schemerden – naast de overduidelijke commerciële boodschap uiteraard - katholieke normen en waarden voor de boerin als (huis)vrouw en moeder door. Op enkele uitzonderingen na behield de redactie in veel artikelen een burgerlijk en conservatief karakter. Toch is in deze periode al een voorzichtige stijging in het uiten van politieke, maatschappelijke en emancipatorische standpunten te constateren.

In de periode tussen 1967 en 1971 zijn de meest ingrijpende veranderingen aan te wijzen binnen de KNBB en het tijdschrift: emancipatorische en feministische onderwerpen maakten het tijdschrift steeds meer maatschappelijk betrokken en zorgden daarmee tegelijkertijd voor een meer persoonlijke band met de lezers. Het katholieke en het burgerlijke karakter van het maandblad kwam nu minder in advertenties én de toon van de artikelen tot uiting. De opkomst van feministische organisaties zorgde ongetwijfeld voor wat meer overname van emancipatorische elementen door de KNBB in het tijdschrift. In de beginperiode ervan kwamen feministische onderwerpen als seksualiteit en vacatures niet voor; enkel in de laatste jaren verschenen ze, zij het in beperkte mate. Dit onderzoek verduidelijkt daarmee de positie van de KNBB in de uitoefening van haar publieke functie en in haar taak kennis over te dragen: deze analyse laat zien dat een katholieke organisatie in die tijd dus wel degelijk maatschappelijke en soms emancipatorische standpunten uitdroeg.

Concluderend kunnen we dus spreken van een katholieke organisatie met gematigde feministische elementen of standpunten. Dit onderzoek laat duidelijke overeenkomsten zien met de gemeenschappelijke ideeën van Vega en Troch en bevestigt hun stelling: zij beargumenteerden dat katholieke vrouwenorganisaties binnen hun eigen afgesloten dorpskring bewogen richting een emancipatorische ideologie. Feministische standpunten konden volgens hen binnen de KNBB en ‘Wij vrouwen van het land’ én in de meer persoonlijke ontwikkeling van vrouwen een voedingsbodem vinden. Op basis van de analyse van het tijdschrift ‘Wij vrouwen van het land’ is er een verschuiving in profilering te constateren bij de KNBB tijdens het begin van de tweede feministische golf. De vrouwenorganisatie nam wel degelijk feministische standpunten over en plaatste deze in beperkte mate in het tijdschrift. De aandacht voor de behandeling van maatschappelijke problemen en de ondersteuning van haar leden daarbij was essentieel voor het blad. Ook probeerde de KNBB haar leden onder andere door middel van het voorschotelen van huiselijke en traditionele taferelen een interessant blad te leveren. De organisatie zorgde met behulp van het maandblad dus inderdaad voor de connectie tussen de besloten omgeving van de lezer en de Nederlandse maatschappij.

Deze conclusie laat zien dat katholieke boerinnenorganisaties zowel een publieke functie vervulden als kennisoverdracht en persoonlijke ontwikkeling stimuleerden. Daarbij konden feministische idealen geadopteerd worden. Juist dit argument stipten Vega en Troch aan binnen de historiografie voor de tweede feministische golf. Katholieke tijdschriften, zoals ‘Wij vrouwen van het land’, kunnen gedefinieerd worden als maandbladen voor persoonlijke ontwikkeling en verbreding van de kennis van de maatschappij in Nederland. Om deze reden kunnen ze echter niet buiten de historiografie van de tweede feministische golf gehouden worden. Verdere analyses naar katholieke vrouwenorganisaties tijdens de tweede feministische golf zijn essentieel om een completer beeld te vormen van het fenomeen feminisme in de jaren zestig en zeventig.

Literatuurlijst

Aerts, Mieke, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam, 1994).

Aerts, Mieke, 'Politiek die verschil maakt: Een uitdaging van en aan het feminisme', in: Catharina Halkes, Vefie Poels en Dorry de Beijer (red.), *Boeiende Beelden: Feministische en christelijke visies op de mens als vrouw en man* (Nijmegen, 1992), 62-74.

Aerts, Mieke en Lex Heerma van Voss, 'De vrouw 1813-1913-2013, Inleiding', *Low Countries Historical Review* 2 (2015), 5-12.

Aerts, Remieg, 'Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron', *Groniek. Gronings Historisch Tijdschrift* 30 (1996), 170-182.

Ballaster, Ros, Margaret Beetham, Elizabeth Frazer en Sandra Hebron, *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Women's Magazine* (Londen, 1993).

Bank, J., '*Verzuiling*': *A Confessional Road to Secularization. Emancipation and the Decline of Political Catholicism, 1920-1970* (Den Haag, 1981).

Blom, J.C.H., 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in herrijzend Nederland (1945-1950)', *Low Countries Historical Review* 2 (1981), 300-333.

Booij, Anne Marie, 'Mannen en vrouwen. De verdeling van zorg en arbeid', in: Erik Borgman, Bert van Dijk en Theo Salemink (red.), *Katholieken in de moderne tijd. Een onderzoek door de Acht Mei Beweging* (Zoetermeer, 1995), 162-177.

Buurlage, Jos, *Onveranderlijk veranderlijk. Harry Mulisch tussen literatuur, journalistiek, wetenschap en politiek in de jaren zestig en zeventig* (Amsterdam, 1999).

Dekker, Jeroen J.H., 'Vrouw en opvoeding sinds de late negentiende eeuw. Het bijzondere van de Nederlandse casus', *Low Countries Historical Review* 2 (2015), 70-91.

Derks, Marjet, 'Beweging in het verleden. De meerstemmigheid van katholieke vrouwen', in: Erik Borgman, Bert van Dijk en Theo Salemink (red.), *Katholieken in de moderne tijd. Een onderzoek door de Acht Mei Beweging* (Zoetermeer, 1995), 59-71.

Derks, Marjet, 'Een glas-in-lood-plafond? 'De Vrouw 1813-1913' en andere verbeeldingen van vrouwen, religie en emancipatie', *Low Countries Historical Review* 2 (2015), 123-145.

Derks, Marjet en Marijke Huisman, *Edelmoedig, fier en vrij: Katholieke arbeidersvrouwen en hun beweging in de twintigste eeuw* (Hilversum, 2002).

Derks, Marjet en Annelies Heijst, 'Godsvrucht en gender: naar een geschiedschrijving in meervoud', in: Marjet Derks en Annelies Heijst (red.), *Terra Incognita: Historisch onderzoek naar katholicisme en vrouwelijkheid* (Kampen, 1994), 7-38.

Dutch Free Press, 'De derde feministische golf deugt niet' <<http://www.dutchfreepress.nl/de-derde-femistische-golf-deugt-niet/>> [geraadpleegd op 10-10-2017].

Ellemers, J.E., 'Nederland in de jaren zestig en zeventig', *Sociologische Gids* 6 (1979), 429-451.

Fleuren, Elly, *Vrouw en Katholiek: Een onderzoek naar de emancipatie van de leden van het Katholiek Vrouwengilde* (Uithoorn, 1989).

Hoegen, A.W., *De Katholieke Boerin in de Gemeenschap* (Utrecht, 1950).

Hülken, Marloes, 'Fascineren en veelzijdig: Het vrouwentijdschrift als bron: Een leidraad voor de (beginnende) onderzoeker', *Vrouwentijdschriften* (2005).

Johannes, G.J., *De barometer van smaak: Tijdschriften in Nederland 1770-1830* (Den Haag, 1995).

Klep, Paul, 'De Nederlandse katholieke boerenbonden en de agrarische gezinsproblematiek, 1930-1962', in: Theo Clemens e.a. (red.), *Moeizame moderniteit. Katholieke cultuur in transitie* (Nijmegen, 2005), 316-341.

Küng, Hans en Hans Wagemans, *Waarachtigheid: Over de toekomst van de kerk* (Roermond, 1968).

Kwant, R.C., *Plaats en taak van de katholieke vrouw in Nederland in het veranderende tijdsbeeld* (1960).

Loo, Vilan van de, *De vrouw beslist: De tweede feministische golf in Nederland* (Amsterdam, 2005).

Merkus, Julia, 'Opinie: 'Ik ben klaar met het feminisme'', De Volkskrant
<<https://www.volkskrant.nl/opinie/opinie-ik-ben-klaar-met-het-feminisme~a4481427/>>
[geraadpleegd op 10-10-2017].

Ribberink, Anneke, *Feminisme* (Leiden, 1987).

Ribberink, Anneke, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) 1968-1973* (Hilversum, 1998).

Righart, Hans, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

Romeyns, Ann, 'De eerste golf bekeken door de tweede. Omgang met het verleden in de tweede feministische golf in België (1970-1990)', *Historica* 1 (2014), 2-7.

Romeyns, Ann, 'Het feministische geheugen: Onderzoek naar de omgang met het verleden in de tweede feministische golf in België (1970-1990)' (onuitgegeven dissertatie, Leuven, 2013).

Rooden, Peter van, 'Orals history en het vreemde sterven van het Nederlandse christendom', *Low Countries Historical Review* 4 (2004), 524-551.

Strous, Josian, 'Voor het belang der boerin. De boerinnenbond van de NCB, 1928-1967', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 22 (1992), 67-87.

Thomassen, J.J.A., F. Heunks, J.W. van Deth en E. Elsinga (red.) *De verstomde revolutie. Politieke opvattingen en gedragingen van Nederlandse burgers na de jaren zestig* (Alphen aan den Rijn, 1983).

Troch, Lieve, 'The Feminist Movement in and on the Edge of the Churches in the Netherlands: From Consciousness-Raising to Womenchurch', *Indiana University Press* 2 (1989), 113-128.

Vega, Judith, 'Vrouwelijkheid in het spoor van de zuil: Katholieke vrouwenorganisaties', in: Tjitske Akkerman en Siep Stuurman, *De zondige riviera van het katholicisme: Een lokale studie over feminisme en ontzuiling (1950-1975)* (Amsterdam, 1985), 188-217.

Visscher, Marco, 'Echte gelijkheid is de grootste nachtmerrie van de feministen', Trouw <<https://www.trouw.nl/home/-echte-gelijkheid-is-de-grootste-nachtmerrie-van-de-feministen-~a480b854/>> [geraadpleegd op 10-10-2017].

Waldijk, Berteke, 'Personeel van sociale instituties: Over het verband tussen vrouwenbeweging en maatschappelijk werk', *Low Countries Historical Review* 130 (2015), 44-69,

Primaire bronnen

Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Nijmegen, KNBT(1857) 1896-1995, Archief

Katholieke Nederlandse Boeren-en Tuindersbond archief:

- KNBT-1122 1946-1971, KNBB/KPN: oprichting, totstandkoming en wijziging van statuten stuk.
- KNBT-1794-1796, KNBB: enquête maandblad #Wij vrouwen van het land#.
- KNBT-4486-4489, Maandblad#Wij vrouwen van het land#. Geordend op onderwerp, 1961-1972.
- KNBT-8523, KNBB: radio-uitzendingen “Wij vrouwen van het land”, 1958-1959.

Katholieke Nederlandse Bond van Boerinnen, *Wij vrouwen van het land: maandblad van de katholieke plattelandsvrouwen in Nederland* (Den Haag, 1962):

- jaargang 1 januari.
- jaargang 1 juli.
- jaargang 2 februari.
- jaargang 2 augustus.
- jaargang 3 maart.
- jaargang 3 september.
- jaargang 4 april.
- jaargang 4 oktober.
- jaargang 5 mei.
- jaargang 5 november.
- jaargang 6 juni.
- jaargang 6 december.
- jaargang 7 januari.
- jaargang 7 juli/augustus.
- jaargang 8 februari.
- jaargang 8 juli/augustus.
- jaargang 9 maart.
- jaargang 9 september.
- jaargang 10 april.
- jaargang 10 december.